بنەما بنەڕەتیەکێ ڕا و ڕەچەو یارسانی

ڕاوڕەچەو یارسانی پەسە هەر ئایینێ عاسمانی، یام زەمینی چن بنەمایێ بنەڕەتیەش هەنێ کە هەواڵدارەکەش پارەویشان مەکەران و ملکەچبشانێ. ئانەی دلێ ئ ڕا و ڕەچەینە ئامان پەسە بنەمای ئایینی، چبوێ تایبەت نییەن بە وەش، بەڵکم هەر بنەما ئایینیەکێ ئایینو ئیسلامیێ کە بەشێشان وەرگیرێنێ و دەسکاری کرێنێ. واتا بنەماکێ ئایینو ئیسلامی بە حەزو خەڵکانێ تەقەیۆرشان ئامان ملەڕەو تبکەڵ بە خیاڵو کەسەکا کرێنێ و مۆرێ زەمینیشان وەنەدرێنە. هەم تبکەڵ بە بنەماکانو ئایینە کۆنەکانی پەسە زەردەشتی و میترایی کرێنێ و بە تەمامی جە بنەماکانو ئایینو ئیسلامی دووڕێ کۆتبێ. بە گوزەرێ سەرپایی دلبشەرە بە ڕۆشنی مەیاومبنە کە ڕاوڕەچەو یارسانی نزیکی و تبکەڵێ تەمامش چەنی ئایینو ئیسلامی هەن و مەگبڵۆوە سەرو ئاڈی.

دیڈگاو یارسانەکا پەی وەشبیەی دنیێ:

یارسانەکێ ماچان جە ئەۆەڵۆ هیچ چبوێ نەبیەن، مەولا (دوڕڕ_ گۆهەر) بیەن دلێ دەریاینە (ڕۆخانەینە)، هەرچاگە زیانەرەو دنیاش خولقنێنە و نامی وەش نیان (خاوەنکار) ، عەرش و کورسیش وەشکەردەن، (72) هەزار سالی کەنارو ڕوخانەینە بە تەنیا بییەن، دمایی جوبرەئیلش وەشکەردەن پەی هامڕازی ۆبش، ئینجا فریشتەکێ تەربش وەشکەردبنێ (ئیزرائیل، میکائیل، ئیسرافیل) ، وەختێ گەرەکش بیەن مروۆی وەشکەرۆن، فەرمانشدان بە فریشتەکا خولّەو کەشو (سەرەندیل)یش پەی باران، ئیزرائیل خولّەکبش ئاوەردبنەو خەمیرەشا چەنە وەشکەردبنە، ئینجا سەرو شبۆەو (مەولا عەلی) قالب مجیانەرە و (خاوەنکار= خوڈا) دلێ تەنو (مەولا عەلی)نە ۆبش ئاشکەرا کەردەن، فریشتەکێ گردشان قلۆرەشا پەی بەردەن، چن دبرێ جە سروودەو ژمارە (1) چا بارۆ:

حەوت دووتەن بەیان، بۆاچان پبتان

نە حەقیقەت بزانان، مەعلووم بۆ لبتان

ئەوسا نە لەو بێ، نە ئاریا بێ

نە ئەرش بێ نە فەرش، جیهان دەریا بێ

مەولا ڤە دوڕ بێ، دوڕ ڤە تەی دەریا

ڤە دوڕ بەرئاما، جیهان کەرد مەهیا

نام وەش نیا، ڤە خاۆەنکار

عەرش و قورش و فەرش، ئەوسا دا قەرار.

بە درێژایی دۆرەو ژیۆای، خوڈا حەوت جارێ ملۆ دلێ تەن (لاشە)و مروۆی، هەر جارێج چوار فریشتەش ئینێ چەنی، یارسانەکێ پاسەمزانا کە (محەمەد) سەلامو خوڈایش سەریۆ، یۆ بیەن چا فریشتا چەنی (عەلی کورۆ ئەبوتالیب)ی ئامان.

دوونا و دوون:

یارسانەکێ پاسنە مزانا مروف سەروەختو مەردەیشەنە ڕوحەکەش جە لاشەیش جیابۆەوە، گرد ڕوحێ هەزارو یەک تەن مەگبڵۆ، ئینجا ملۆنە دلێ دنیاو جاویدانی (دنیاو نەمری) ، پینەیچە ماچان (دوونا و دوون) و ڕوحەکا، گبڵای ڕوحەکا چوار جوربش هەن:

(نەسخ: جە مروڤۆ پەی مروڤی، مەسخ: پەی دڵی لاشەو گیانەوەری، ڕەسخ: پەی دڵی ڕوەکی، فەسخ: پەی دڵی گیانەوەری چزوۆەداری پیسە مار و مارەکۆڵی) ، ئێڎی ماچان: مەردەی پیسەنە ئا (سۆنی) کە دڵی ئاوینە ۋیش نوقم کەرۆن و پڕێنە یاگێ تەرۆ سەرەبەرمارۆن، ئی باوەڕەشا چەنی پەیدیای هیندوسەکا پەی ڕوحی یەکانگیربۆن، چنین سروودی و پەخشانی دینیپشان هەنی کە (دوونا و دوون) و ڕوحەکا چەنەشا ۋزیان ڕوۋە، پەی نموونەی (شاخوشێن) واتەنش:

مامام جەلالە کاکەم ڕەنگینە

دوون وە دوون ئامام چینە وە چینە

ها ئیسا یورت و نامم خوشینە

هەرکەس بشناسۆم پاکش مەوکینە.

بە ماناو: ئەڎام نامیش (جەلالە) و کاکەم نامیش (ڕەنگین)ە، ڕوحەکەم دڵی چن تەنێنە گیڵان تاکو یاوان ئی تەنەو ئیسەی، نامم (خوشینە)، هەر کەسێ بە ڕاسی بشناسۆم هیچ کینەو غەرەزێ دڵشەنە نمەمەنۆ.

گەردیلی خوڎای:

بەپاو باوەڕو ئاڎییشا (یارسانەکا) گرڎ مروڤێ خاوەنو گەردیلا خوڎایەن، ئا گەردیلی دڵی مروڤی ئیمانداری و خاسینە گەشەکەران و دڵی مروڤی بیئیمانی و خرابینە پووکیاۋە، هەر چیگەیچۆ ماچان (دوونا و دوون) و ڕوحەکا جە لاشێوە پەی لاشێ تەری سەرو بنەماو ئیمان و ڕەفتارەکاشانەن، گەر کەسێ ئیماندار و ڕەفتار خاس بۆن، ئانە ڕوحەکەش ملۆ پەی دڵی لاشەو کەسێ پاکتەری، بە پیچەوانۆ گەر کەسەکە خراب بۆن ئانە ڕوحەکەش ملۆنە دڵی لاشەو کەسێ کە ناوەشی و ناڕەحەتیی چەشۆن.

نما و ڕۆچی:

یارسانەکی یەری ڕۆی ڕۆچی گیران، دمای یەرە ڕوۋەکەی کەراش بە جەژنە، خوراکو جەژنیشا ویشانەن پی تەرزە (گوشتو کەڵەشیری بە گریایی، برنج، شیرینی)، خوراکو جەژنی جە لاو یارسانەکاوە نموونەو ئا خوراکەینە کە (سان سەهاکی بەرزنجی) دمای سەرکۆتەیش ملو لەشکەرو (جیجک)یرە ۋاردەنش، (لەشکەرو جیجکی لەشکەرو براکاشا کە جە مەڕەو (نەوی) هیرششان کەردەن سەرش پەی دڵینە بەردەیش، یارسانەکی بە لەشکەرو کوفاری نامش بەران) .

بەڵام نما نمەکەران، ماچان ئیمە (نیازیینمی) نەک (نمازیی) بە ماناو ئانەیەمێ کە ئیمە خەڵکانێنمی خەریکی ۋیرد و لاڵیایۆنمی جە خوڎای، نەک نماکەردەی.

جەم:

جە لاو یارسانەکاوە فرە پیروزەن، پەی هەر مەبەسێ بەسیۆن باو و برەوی ویش هەنش، پەی هەر ئەرکێ دینیشان گەر پیویسش بە گلیربییەیۆ بۆن پیسە (جەژنە، نیازکەردەی، سەرئەسپارای) جەم بەسان، جەمیچ هەم پیسە ئا یاگی کە چەنەش گلیری مەباوە، هەم پیسە گلیرۆبییەی، دڵی گردو تێکستە پیروزەکانە قیمەتش دریان پەنەو قسیش سەرکریێنی، پەی نموونەی: جە سروودەو تەڵقینەو مەردەینە (جەم) بە پەناگە و یاگی خاسەکا جە قەڵەم دریان، چی دوە بەیتەنە ئامان:

پەناگەش هەیبەت جەم ڕاسانەن

جەم مەکانی هەق ڕاگەی خاسانەن.

یەکەمین جەمیچ جە لاو یارسانەکاوە ئا جەمە بیەن (سان سەهاک) جە (پەردیوەر) دەنە بەستەنش، باوەڕیچشا پاسنەن گرد جەمێ نموونەو جەمەکەو سوڵتان سەهاکیەن.

قوربانی:

خاوەنو ئ ڕاو ڕەچەیە (یارسان) پەی ڕزگار بیەی جە (تەنگ و چەڵەمەی، بارگرانی و ناهەمواری، بەدەسئاوەردەی بەرهەمی خاستەری) قوربانی کەران، پەی قوربانیچ (گبسک) سەرەبران، مەشۆم تەمەنش جە شش مانگا کەمتەر نەبۆن، نوقسانیش نەبۆن، بە دڵێ پاک و بێگەردۆ ئاماژەکریۆن تاکو یارانی گیانی دڵپاک جەمش پەی کەران، ئینەیچ چن دبڕێنە جە سروودەو قوربانی:

دۆستان قوربانی دۆستان قوربانی

بۆ واچە ئاداب ئایەی قوربانی

تەمام تەیار کەیم جەمی سوڵتانی

قەوڵ ڕوزی ئەزەڵ شاهی مەردانی.

ماناش: دۆسا قوربانی کەردې و سروودەو قوربانی واچدې هەتا جەمو سوڵتانی بە تامامی تەیاربۆن.

سمبڵ ئاستەیۆ:

یارسانەکې سمبڵې دربڕې کەراوەو ۆەرسمبڵ نمەکەران، بەڵام هۆکارو ئاستەیۆ سمبڵاشا هەڵای ڕۆشن نیەن، بەعزێ ماچان ئا یەرە دەروبشە کە چەنی سوڵتان سەهاکی دڵې مەڕەو (نەوې)نە ببې و چەنی لەشکەرو (جیجک)ی گژێببې، ڕیش و سمبڵدارې و پرچ دربڕې بیبې، بەعزێ تەر ماچان مەڵامەتو دربڕې سمبڵاشا مەگبڵوۆە پەی سەردەمو سەفەویەکا، کە شا ئیسماعیلی سەفەوی سمبڵبش دربڕې بیبې و هەرگیز تبخش نەدێنې ۆەنە، ئاشکەران کە یارسانەکې چا سەردەمەنە هامکارې و یاردیدەرې سەفەویەکا بیبې، ڕاێ یەرەمە ماچۆ: ئیمامی عەلی دڵې کاسێنە دۆش واردەنۆ، سمبڵبش چەقێنې دۆکەیرە، دمای ئاڵیی یارەکبش دەمشان نیان کاسەکەیۆ دۆشا ۆاردەنۆ، سمبڵبشا

تلیێنې دۆ دڵې کاسەکەیرە، موبارەکې بیبې، هەر پەوکەی دمایی نەتاشتبنبشا.

سەرئەسپارای:

پبوەنیی بەستەی مبیانو کەسێ جە یارسانەکا چەنی دوې پبشەوا ئایینیا یارسانی، پبوەنیێ دوە لقەن، لقێش بە (پیر) و ئەویتەرشان بە (دەلیلەن)، پەی نموونەی خودو (سان سەهاک)ی پیرەکەش (بنیامین- پیرخدْرو شاهوی) و دەلیلەکەش (داۆدْ) بییەن، ڕاوڕەسمو سەرئەسپارایەنە ئ چبوې ئاماڈې کریان:

کەڵەشبرێ پا شەرتې تەمەنش جە شش مانگا کەمتەر نەبۆ، چەنی نیم مەن برنجی و چارەکێ ڕوۆەنو ئاژەڵی بە نییەتو (سان سەهاکی)، تاکە ۆەزێ بە نیەتو (پیر بنیامینی)، دوې جاملې گۆرې ئاۆی بە نیەتو (ئاۆەو کەوسەری)، چراۆێ بە نیەتو (داۆدْی)، کاردێ بە نیەتو (مسەفا دەودانی)، شیرینی بە نیەتو (شائیبراهیمی)، سکې بە نیەتو (سەی محەمەدْو گۆرە سواری) .

کەڵەشبر و برنجەکە ئاماڈې کریان، جامخانەنە پیر و دەلیلیچ ئاماڈې بان و سەرئەسپارای بەجاماریۆ، ئیتر دمای سەرئەسپارای ژەن و ژەنۆازی مبیانو سەرئەسپارەکەی و پیر و دەلیلەکەینە نمەمەنۆ، چونکم پبسە کورِو وبشان تەماشەش کەران، سروودەو ژمارە چوارو پارەوەکا باس جە سەرئەسپارایەن، ئینەیچ چن دبڕێش:

گاۆێ بې گافان بې گافان گاۆێ

تا سەر نەسپارین کەردە ۆەلاۆێ

هەر سەرێ نە لەوح ئەو حوچوری جەم

نە سوجدە ۆە دەست خەلیفە خادم

بې شک ئا سەرە ۆە تۆمار نبیەن

نە ڕوزی حیساب ۆە شومار نبیەن

تومار پیر موسی قەڵەم باقییەن

جەم چلانە بنیام ساقییەن

ڕەهبەر دافدەن دەسی دامانگیر

تەگبیرچی باگن بنیامیینی پیر

جەم نە دڵی جەوز، جەوز نە دڵی جەم

نیازش زات بێ، چهار کەس دەرهەم.

حەرامەکی:

ئایینو یارسانی پیسە ئایینو ئیسلامی سنوورێش نیانەرە پەی حەرامەکا، پەی ئا چیۆا هەکە پەی دارایی و تەندرووسی و پەی کەسایەتی ئینسانی زەرەرشان هەن، پەی نموونەی:

بە حەرام زانای گرد شلە سەرۆشکەرەکا، مەر مەسڵەحەتێ دینیش چەنەبۆن، دیسان (درۆێ، دزی، خیانەت، سەوگەندێ درۆێ) بە تاوانێ گۆرێ مژماریا.

یارسانەکی پیویسەن سەرشاوە کە نهێنی پارێزنا، گرد یارسانێ شەوانە وەختێ ملۆنە سەرو یاگیش، مەشۆم تۆبە بکەرۆنە جە هەر تاوانێ نارەوای کە کەردەبۆش، تۆبەکەیچشان ئ دیرە دەسەواچینە کە مەشۆم ۆەڵێ ۆتەی واچاش:

ئەوەڵم یار ئاخرم یار ئیشارەتو پیر پاشای

ئەوەڵم یار ئاخرم یار داود کۆسوار.

کاکەییەکی پیسە ۆیروباوەڕی دینی و ڕێزیەنی کومەڵی، یەڕێ چینیێ، پی تەرزە:

١. سەییدەکی: وێشا بەراوە سەرو (عەلی کورِو ئەبو تالیبی)، سەرپەرشتێ ڕوحی و عەشرەتی کاکەییەکانێ، خەڵکەکی تەرێ گۆشدارێشانێ.

٢. باوە- بابا: پلەی دینیشا مەگنۆ دمای سەییدی، بەلام پیسە ڕەفتاری دینی فرەو جاری مەگنا ۆەڵێشا، ڕانماییکەر و مۆچیاریکەرو یارسانەکانێ و هاگاڵارو کاروبارە ڕاوڕەچەکەیێ جە ڕوە دینی و تاریخیەکۆ.

٣. مامۆ: بە چەمداری (باوە)ی ئ کارا کەران:

(کەڵەشپرو جەژنێ سەرەبڕان، نەزرە دابەشکەران، مەردە شۆران).

٤. دەروێش: یارسانەکی بە دەروێشەکاشا ماچان (سەرسپەردەکی)، ئینبچە زیاتەر وێشان پەی خزمەتکەردەی یانەو (سەیید، باوە)ی یەکلایی کەراوە

بازنی یارسانەکا:

سان سەهاکی بەرزنجی جە (پەردیوەر) چن بازنێش وەشکەردێ، پی لۆنە:

١.حۆت تەن: پی بازنەیە ماچان (حۆت تەنی جاویدان- حۆت تەنی نەمران) ، جە سەرەتاو دنیێۆە تاکو کۆتاییش ڕوحشان ئینا گێڵەنە، پەیشان هەن دڵی (تەن- جسم)ینە وێشان بەرۆزان جە سەردەمو سان سەهاکینە، ئینبچ نامەکێشانێ:

پیر بنیامین (پیر خدْرو شاهوی) .

پیر داؤد (پیر داؤدی ڕابەر) .

پیر مووسا (ڕۆکنودینی دیمەشقی) .

ڕەمزبار (خاتو دایراک) .

مسەفا دەودانی.

شا ئیبراهیمو ئبوەتی (مەلەک تەیار) .

باوا یادگار.

٢. حۆتەوانە: ئی بازنە کورەکې (سان سەهاک) یې، بە نوورو وبش پاکبشکەردبێ و بیبې بە پارچێ جە نوورو ژبش، سەرهەڵقەشا کورە گۆرەکەشەن بە نامې (سەی محەمەدۆ گۆرە سؤاری) و حۆتەوانەیچ یاگەگیرې سوڵتانیې، ئینیچ نامەکبشانې:

(سەی محەمەدۆ گۆرەسواری، سەی ئەحمەدۆ- میری سوور، سەی مسەفاو چەرمە پۆشی، سەی شەهابەدین، سەی حەبیب شا، سەی عەبدولوەفا، سەی باوەیسی).

٣. حۆت خەلیفە: ئی بازنە بە فەرمانو سان سەهاکی دلې (72) پیرانە هۆرچنیێې پەی ئانەی بە سەرپەرەشتی (داؤدی) با بە دەلیلې یارسانەکا، ئینیچ نامەکبشانې:

(پیر محەمەدۆ، پیر نەریمان، پیر عەبدولعەزیز، خەلیفە محەمەدۆ، خەلیفە شەهابەدین، خەلیفە باپیر، خەلیفە جەبار).

ڕاو ڕەچەو یارسانی کوردیەن:

پەی سەلەمنای ئی پەیلۆایە، ئی خالّا ژزې ڕووژە:

١. تەمامو سروودەکبشا، پەخشانەکبشا بە زوانی کوردی (هۆرامی)یې.

٢. قیبلبشا (پەردیۆەر) ەن، کە ئینا هۆرامان، ئی دبرە شبعرې جە سروودەو تەڵقینەو مەردەی ئا ڕاسیەما پەی بەرمەوزۆن:

موحاسیب پیر مووسا ساحیب دەفتەرەن

قیبلەی حەقانییش نە پەردیوەرەن.

٣. ئاۆەو کەوسەریشان ئینا کوردەسانەنە، ئاڈییچە ئاۆەو (هانە گەسڵان-غەسڵان) جە دەگاو (تەشار)ی جە هۆرامان، چی دبرە شبعربنە بەرمەگنۆ:

ڤەنتق مەردان خەرقەی نوور نەوەر

ئاوم تەشارەن، قیبلەم پەردیۆەر.

٤. دنیای نەمرەشان ئینا شارەزوورەنە، فرەو یاگە پیروزەکاشا ئینێ کوردەسانەنە، پەی نموونەی:

(هاوار، تەپەسو-تەپو سەفای، سەرگەتە، دەرەشیش، میری سوور، هۆرێن، ئەحمەدۆ برنە، مەزارو بابا سەرهەنگی جە تەوبڵې، کەلو داؤدی، ....هتد.)، فرەو ئی یاگا جە سروودە دینیەکاشانە نامبشان ئامێنە.

٥. ڕابەرە سەرینەکې ئی ڕاو ڕەچەیە گردشان کوردبې، نیشتەجاو کوردەسانی بیبې، چانبشا:

(بالوولی ماهی، بابا سەرهەنگی دەودانی، بابا ناؤسی سەرگەتی، شا خوشێنی لورستانی، سان سەهاکی بەرزنجی).

٦. کوردستان بە گردی و ناوچەو هۆرامانی بە دیاریکریاِی یاگې پبڵابییەی، وەڵابییەیۆ، گەشەکەردەی، ڕیکۆستەیۆ) ڕاو ڕەچەکەی ببیبنە.

۷. وەرگیری نەکەردەی ڕابەرە ئایینیەکاشا جە لایەنو خەڵکو ناوچەکەی و هۆرامانێۆ، پەی نموونەی وەختێ (سان سەهاک) مەلۆ پەی هۆرامانی، نەک هەر زدایەتیش نمەکەران، بەڵکو پوورەش مڵان و حورمەتش گەران.

تەمبوور:

تەمبوور، دڵی سروودە هونەریەکاو یارسانەکانە یاگێ سەنگینەش هەنە، ئاڵی سروودەکاشا بەئاوازو سیاچەمانەی، بە تەمبوور سەڵا کەران، تەمبوور ئنە یاگێ دیارەش هەنە دلبشانە، جەمنشینەکی وەرش هۆرزاوە، یۆ یۆ ماچش کەران، فرەو پیا دینییە ئەشناسیێکبشا شاعبر و تەمبوور ژەنی بیبنی، شبعرەکی ۆبشان هەم شبعری دڵی تێکستە پیروزەکاشان دڵی جەمخانەینە چەنی تەمبوورژەنەی ۆانێێ، پەی نموونەی نامی ژمارێشان منویسمی:

بابا ڕەجەبی لورستانی

بابا حاتەمی لورستانی

بابا قەیسەری هۆرامی

بابا گەرچکی هۆرامی

بابا سرنجی کەلاتی

دایە تەورێزی هۆرامی

جەلاڵە خانمی لورستانی.

ڕیحان خانم، لزا خانمەو جافی، بابا هیندۆی هۆرامی، بابا ناۆسی سەرگەتی، ...هتد) ، بابا ناۆسی سەرگەتی، کە یۆن جە پەنج ڕابەرە گۆرەکا یارسانی سەردەمو ژیوایشەنە، بە یارەکاش واتەنش:

دمای ۆبم جە هەر یاگێنە دەنگو ئی تەمبوورمە ئاما، ئانە چاگە ڕابەرێ تەرو یارسانی پێڵا بۆن.

تاریخو ئەدەبیاتو یارسانی

وەڵینە:

واچې یارسان یام یارسانەکې کېنې و تاریخشان کامەن و وەڵینەی ئایینیشان چېشەن، پەیلوێ و چەنەکۆڵیێ ئەچا بارۆ درێێنې و کرێێنې. جیاوازی میانو پەیلواکان و بەرهەمو چەنەکۆڵیاکانە هەنې. مەڵامەتو ئانەیچ نارۆشنین جە ویەردەو ئ ڕاوڕەچە ئایینیەینە، کە مەتاوې بواچمې چېوێ چامنە تۆمارکریا و مەنۆ وەردەسەنە نییەن کە بکرێۆ بە بنەما و پەشتیش پەنە ببەسیۆن. ڕاو ڕەچەو یارسانی پەی وبش گۆشەگیر بییەن و بانگ ئاشکەڕاش پەی نەدریان، واتا میانو تایفێ دیاریکریاینە مەنەنۆ و ئانەی پەشتیش بە واچەواچی و ئەفسانەی بەستېنە، پەشتیش بە کەتواری و هەقیقەتی نەبەستېنە. برێ کەسې وەڵینەیشان مەگېڵناوە پەی سەردەمو ساسانیەکانی، بە حسابو نزیکی نامەکېشان جە یۆترینی. وەختێ ماچان یارسان واتا هەواڵارې ساسانیەکا، کە دمای وڕارەی دەسەڵاتیشان، هەواڵارەکېشان ڕەمێنې پەی کەشەکانو زاگرۆسی و چاگە پەناشا گېرتەن. ئ پەیلوایە دوورەن جە ڕاسیوە، چوونکی گەر سەرەداوێ چامنە بەرکوتێ ئانە ئېرانیەکې و وەرکۆتئەشناسەکې زیاتەر پەیجووریش کەرېنې و لوېنې شۆنیشەرە. پېسە مەزانمې پېوەنی ڕۆحی یارسانەکا ئینا چەنی (سوڵتان ئیسحاق)ی. کە شېخی گۆرەشانەن و ئەقیڤې تەمامەشان پەنەشەنە. سوڵتان سەهاک، یام سان سەهاک نازنامو سوڵتان ئیسحاقیەن. شېخ عیسا و شېخ مووسا دوې بریێ جە هەمەڤانۆ لوێنې پەی زیارەتو یانەو خوڤای و چۆسەرۆ کاتو گېڵایۆنە خاکو کوردەسانیرە ئامێنێ و دڵې یاگە دەگاو بەرزنجەینە بنېشا وستېنە. پېسە دڵې ئەدەبی هۆرامینە ئامان؛ شاعېرێ سەرئاماکانو ئا دوە برایە بە شېعرە مەگېڵنۆوەو باسش مەکەرۆن: وەختێ مەیاوا کوردەسان و دڵې یاگەدەگاو بەرزنجەو ئیسەینە لامڤان، شەوې حەزرەتو پېخامئاوەری تەشریف مەبەرۆنە دڵې وەرمو شېخ مووسای. وەرمەکەنە فەرمانش پەنەمڤۆن بە مەنەێۆشان ئەچی یاگېنە، هەر دڵې وەرمەکەیشەنە حەزرەت بە گۆچانێ یاگە مزگیش پەی دیاری مەکەرۆن. چا سەردەمەنە فرەو یانەکا بە تایبەت هامنەنە بە (زەل) وەشکرێێنې، چواردۆر و سەرشان بە زەل گېریان پەنەشان واتېنې (زنج). دماتەر سەرو پېخامو حەزرەتی وەردەمو زنجەکانە مزگیەکەشا بنیاڤ نیان. یانې تەرېشا وەشکەردېنې، پەوکەی پەنەشان واتەن (بەر + زنج)ە.

شەوکەردەن غرووب خورشید و قەمەر

یاوان وە حزوور زات پېخامبەر

وە لەفزی شیرین ئەمرش فەرماوا:

بکەردې ئینە وە زېد و ماوا.

دیارەن (خورشید و قەمەر) مەبەسش شېخ مووسا و شېخ عیسانی. شېخ عیسا چن وەچێش بېبنې، یۆ چانېشا سوڵتان سەهاکەن. بە پاو قسې ماموسا و زانای پایە بەرز مەڵڵا کەریمو بیارې، سان سەهاک کەراماتێ فرەش بییەن، موریدەکېش و مەنسووبەکېش بېحەڤ ئولفەتشان پۆوە گېرتەن، پایەش فرە بەرز بییەن. سوڵتان ئیسحاق لوان پەی ناوچەو هۆرامانی و چاگە مزگی و مەدرەسەش مەرزنانەرە و خەریکو خوڤاپەرەسی و ئیرشادی بییەن. دمای وبش موریدە نەزان و نەفامەکېش گەڵێ خورافات و چېوې بېمانێیشان نیێنې سەرو ڕاباز و یاساو تەریقەتەکەو سەی ئېسحاق، کە وبش بېبەری و بېئاگان چەنەشان. چېگۆ مەیاوې پا هەقیقەتەیە کە موربد و مەنسووبەکې سوڵتان سەهاکی دماتەر پەنەشان واتېنې (یارې سانی) و ئیتر بییەن بە یارسان. واتا یارسانەکې بە ڕەچەڵەک ملاوە سەرو سان سەهاکی.

بنەیانەو شېخانو بەرزنجەی چوونکی زانێ و مەڵڵێ نامڤارې و خاوەن ئاوەزېشا دلبنە هۆرکۆتېنې، دڵې ویاری ئاییئی و ئەدەبی و ماریفینە دۆرێ باڵاشان گېڵنان و یاگە دەسشان دڵې فرەو ناوچەکانو کوردەسانینە دیارەن. ئەچا سەردەمایچەنە ئەدەبی نویسیا بە زوانی هۆرامی بیەن، پەوکەی زانا و شاعېرەکې ئا ڕاو ڕەچەیچە هەر ئەپا زوانەیە ئەدەبیاتشان واتەن و تۆمارکریان.

ئەدەبیاتەکەشان تاریخێ کۆنش هەن و مەگېڵۆوە پەی زیاتەر جە حۆتسەڤ سااڵ چێوەڵی، کە وەڵتەرېچ نویستەی ئەدەبیاتی هەر ئەپا زوانەیە بییەن کە ئیسە پەنەش ماچمېن زوانی هۆرامی. بە واتێوە تەر بەشێ جە ئەدەبیاتو مەدرەسەی هۆرامی کە کۆنتەرین ئەدەبیاتی کوردین هینو یارسانەکانین.

ئەسعەد ڕەشید

ئەدەبیاتو یارسانی

واچې (یارسان)ی وښتوه تەرو (یارستان)ی، سەرو کېشو کوردەسانی، بە ماناو خاک، یام ولّات، یام مەلبەنو (یاران)و ئانېشا کە پارەوی ئەهلو حەققی مەکەران. ئەهلو هەققی یۆن جە ئایینە رەسەنەکا کوردی، پارەوې ئی مەزهەبەیە باوەڕشان بە گېلّای گېیان (ڕوح)، دوناودونی هەن، ئېنێ سەرو ئا باوەڕیۆ کە خالق (خوڈا) حۆت جارې جە گەردوونەنە بەرمەگنۆن و وېش مرمانۆن، هەرجارێچ چوار فریشتې (یارانی چار مەلەک) هامڕێشەنې، خوڈا چەنی ئاڈییشا، یەکیەتێ تەمامو بې کەموکورې وەشکەرۆن.

یارسانەکې ئینێ چا باوەڕەنە کە دینەکەشا کۆنتەرین ئاییننەن، چا ڕووۆن خالق ژیوایش خولقنان، بە شېوەو دوناو دونی ئامان پەی ڕوەو زەمینی، پلې هەرەبەرزەو دونادونی ئاڈەم و حەوان، ئینجا شا ئەفسانەییەکې پېسە (کیومرث، جەمشیڈ، فەرەیدوون، کەیکاوس، خەسرەو، ئەفراسیاو، ...هتد) ، ئینجا ئا قوناغې کە ژیوای لوانەنە دلې لەشو پېخامئاوەرەکا و پیاخاسەکا (سلّېمان، ئیبراهیم، مووسا، عیسا، موحەمەد، عەلی کورو ئەبوتالیبی، شا فەزل، بالّوولّی دانا، بابا خوشێن، بابا ناوس، بابا سەرهەنگ، سولّتان ئیسحاق، حاجی بەکتاش، پیر موحەمەد).

ئی ئایینە بە مەلّامەتو کۆنیش، تەقەیۆرێ فرەش ئامان ملەرە.

هوز و خېل و تیرەکې کە سەر بە ئایینو یارسانیې، نامې جیاوازەشان هەنە، پېسە بەرمەگنۆ کە گونجیاتەرین نامې (یارسانەن) ، بەلّام وېشا (ئەهلو هەق) بەکارماران، کەچی هامسا موسولّمانە سونیەکېشا پەنەشان ماچان (عەلی ئیلاهیې) ، ئی نامې دوورەنە جە ڕاسیۆ، چوونکم (عەلی) یۆن چا کەسا کە گیان لوانەنە لاشەش و پەی وەشکەردەی بارو ژیوای خەلّکی ئامان پەی سەرو زەمینی، یانی ئی نامې پەی دژمنایەتیشانە. جە یاگا تەرینە پەنەشان ماچان (کاکەیی) ، یاگی تەریچ پەنەشان ماچان (قزلباش) و جە ناوچێوەتەرەنە (شەبەک) یان (سارەلوو) شان پەنەماچان.

زوانی گورانی کوردی (هۆرامی)، زوانی فەرمی یارسانەکان، کونتەرین و بەرزتەرین بەرهەموو ئەدەبی کوردی بە زوانی گورانی (هۆرامی) نوسیان، باوەڕشان چامنەن هەکە زوانەکەو وېشا (گوران یان هۆرامی) زوانو بەهەشتیەن و ڕۆ مەحشەری و زېنەبیەیۆ جە شارەزوورەنە خېزیۆ.

هۆرکولّنای و پەیجووری جە ئایینو یارسانینە جە لاو وەرکۆتئەشناسەکاوە فرە ئەهمیەش پەنە دریان، زانێکې پېسە (م. کینز، ف. ژوکۆڤسکی، ف. مینورسکی، .....هەد) دەوریّ فرە خاسشان بېیەن جە ساقکەردەیۆ تېکستە ئایینییەکانو یارسانەکانە، دلې زانا کوردەکاچەنە مەشۆم نامې (تۆفیق وەهبی، محەمەد موکری، محەمەدێ ئەمین هۆرامانی) جە یاڈ نەکەرمې، چوونکوم شارەزیّ ئاینەکەی هەم ئەدەبیاتەکەیش بېیېنې.

موحەمەد ئەمین پێنجوێنی ماچۆ: سالّەو هەشتاکا جە لەندەن دیڈارێما چەنی تۆفیق وەهبی یانەو وېشا گېرتە، چا ئەرەنیشتەیەنە کوردولوجی مەزن ماموسا وەهبی، جە فرەو بوارەکا پېسە: تاریخ، زوان، شونەوارئەشناسی، جوگرافیاو کوردەسانی دوا، گەلە چېویّ بە قیمەتېش ڕۆشنکەردیّ.

ئاڈ واتش: کاتێ لەشکەرو ئیسلامی بە نامې فتوحاتی ئا ناوچېشا داگیری کەردی، چېرو قەلّەمڕەوۆ ساسانی و ئایینو زەردەشتینە بېنې، گردو زەردەشتیەکاشا قڕکەردې و تەفرو تووناشا کەردې، بەشێ جە زاناو پیرەکېشا (موغەکېشا) وېشا دەریازکەردو یاوێ دەگێوە کە ئیسە پەنەش ماچان (زێوێ)، چاکە وېشان مەلّاسداو دەسشانکەرد بە چالاکی و وەلّاکەردەیۆ ئایینەکەیشان.

زێوە (زێوێ)، نامې یۆ جە پالّەوان و سەرکردە ئازاکا ئایینو زەردەشتی بېیەن، هەر وەختێ هېرشو سوپاو ئیسلامی جە دەریەنەکەنە نزیک بیەبۆوە، ئاڈ بە وېشو سوپاکېشۆ وەرگیریش کەردەن و دوورېش وستېنێ .

پیر و زانێوە ئایینو زەردەشتی بە نامې (پیر هۆمەرد گرووون)ی بېیەن، کەتاکو سەردەمانێ فرەی دمای دەسەلّاتو ئیسلامی ژیوان (پیر هۆمەرد....بېیەن بە پیر هۆمەر...یانی هۆ پیای مەرد، یان هۆ پیای خاس، یان هۆ فریادڕەس).!!!.

بە ڕاو من(ئەسعەد) ئی پەیلوا فرە دووڕەن جە ڕاسیۆ، چوونکوم ژاچې (هۆ)ی ئینا دلڕاسەنە، دیسان چڕیەی کەسێ پا دەسەواچە باو نەبیەن و نیەن، گەر ڕاسەکېش واچمې مەشۆم پې تەرزە وچیۆ (هۆ پیای مەرد).

نامی کەشو (پیرە مەگرووپی پیروز) هەر جە نامی پیر هۆمەر گرووپیۆ ئامان. هەرچن بەشێ جە سەرچەمە عەرەبیەکانە بە مەبەسو تەعریب کەردەی، بە نامی (پیر عومەر گوردوون) ئامێنە، بەڵام ڕاسیەکەش ئانەن کە باسمان کەرد، هەتا ئیسەیچ جە ناوچەو سلهمانی و گەرمیانی نامی گرووپی هەر بەکارێ.

تا چن سالی چێوەڵیچ ڕۆ چوارشەممەینە ژەنی بە نیازو زیارەتی لوبنی پەی سەرو گوڕەو پیر هومەردی، مۆمی گیسنبنبنەو ئایبر کەربنێ و نما و نزا کەربنی، چوونکوم جە میتولوجیاو ئایینو زەردەشتینە ڕۆ چوارشەممەینە دنیا مەرزیێنەرە، جوبرەئیل (مەلەک تاوس) وەستەنەرە سەرو زەمینی و مژدەو تاریکی و ڕۆشنایی شەو و ڕۆژی (خێر و شەڕ) جە ئاهورامەزدایۆ ئاردەن پەی سەرو زەمینی، هەر پەوکەی تۆفیق وەهبی وەسیەتش کەردەبی، واتەببش: وەختێ مەردا لاشەکەیم بەردێ پەی پیرەمەگرووپی و پاڵو گوڕەو پیر هۆمەر گرووننینە بنیەیدبم، بەندە ویژدانم ئاسوودەن کە جە ڕاو ڕەسمو بە خاک ئەسپاراکەیشەنە جە شارو سلهمانیۆ چەنی کومەڵێ کەسایەتیی ڕۆشنویری ڕاییماکەرد تاکو پیرەمەگروون.

ئینی کە باسمان کەردی پەیلوێ و زانیاریی تۆفیق وەهبی ببنی بەڵام چنیین سەرچەمی تەری هەنی کە بە تەرزێ تەر باس ئەچا تاریخەیە مەکەران کە جیاوازەن جە یاوانەو پەیلواکا تۆفیق وەهبی(ئەسعەد).

بەشی یەکەمەنە باسمان جە سەرەتاو بنەماکا ئایینو یارسانی کەرد، چەنی کەمێ ئاشنابیەی بە ئاینەکەیشان، باسەکەو ئیمە باسەن جە ئەدەبیاتو یارسانی و باس چا کەسایەتیا کە جە بوارو ئەدەبینە یاگە دەسشان دیارەن و پارەوپ ئایینو یارسانی ببنپ چا زەمەنەنە کە چەنەش ژیوێنپ.

گەر باس جە سەرەتاو بنەماو ئەدەبیاتو یارسانی بکەرمبن، مەشۆم جە (بابا تاهیری عوریانی هەمەڵانی)یۆ دەسپەنەکەرپ، چبگەیچ هەر پا تەعرە کە گەرەکمانە بلمپ دڵپ باسەکەی، کەمێ جە ژیوای (بابا تاهیر) ی و پارەوویش جە ئایینو یارسانینە باسکەرپ.

بابا تاهیری عوریان، یام هەمەڵانی، نامپ تەمامەش (تاهیر)، یۆببیەن جە پیرەکانو ئەهلو هەققی، پەوکەی پەنەشان واتەن (بابا) ، ئی وەڵگیرپ پەی ڕابەڕا ئایینو یارسانی و تەریقەتو دەروبشی ئیسلامی جە کوردەوارینە هامشانو وبش هورچنیەن، یانی: (ڕووت، ڕووتەڵە) ، چوونکوم باوەڕش بە فەلسەفەو سوفیزمی ببیەن، پبسە تیۆرێ و بە شبوەو دەروبشیزم بەرش وستەن، پبسە پراکتیکی، ئینجا هەمەدانیشا پەنەواتەن، چوونکوم چاگە ژیوان و هەر چاگەیچ کۆچی دمایبنش کەردەن.

جە شبعرەنە، نامپ هەرەقەتینەو وبش کە (تاهیر)ەن بەکارئاردبنە پبسە نازنامی، کونتەرین سەرچەمە کە ژیوای بابا تاهیریش نویستەبۆ کتبببەکەو (ڕاوەندی)ن، موحەمەدو کورو عەلی سلێمانی ڕاوەندین، سالەو (595ک. - 1202ز.) ، کتبببو (ڕاحە الصدور و آیە السرور در تاریخ آل سلجوق)یش نویستەن، سالەو (1333ز.) بە کوششو موحەمەد ئیقبالی و نیارەی پەراوبزو پیرستەکا جە لایەنو (موجتەبا مینەوی) چاپ کریان.

ئی کتبببە باس جە دیڵارو مبیانو سوڵتان توغرۆل بەگو سەلجووقی و بابا تاهیری کەرۆن، چبگەنە نویسەر گەرەکشەن ئانەیە واچۆن کە پلەو پایەو یاگپ دەروبش و سوفیا چا سەردەمەنە باڵابیەن، باس جە دیڵارەکەی کەرۆن پی تەرزە:

ئەژنیم ئا وەختە کە سوڵتان توغرۆل بەگ ئاما پەی شارو هەمەدانی، ئەولیێ سوفییەکا یەرپ پیرپ ببنپ (بابا تاهیر و بابا جەعفەر و شبخ حەمشا) ، پاڵو کەشێنە کە نامبش خدر بپ جە دەریازەو هەمەدانی مدرێببنپ، وەختێ سوڵتان چەمش پەنەکەوتپ پیێکپ وبش مدرنێ و وبچش سەرو ئەسپەکەیشۆ وەستەرە، چەنی وەزیرەکەیش (ئەبوو تەسری کەندەری) لوێ پەی لایشان، گەرەکشپ دەسشان ماچ کەرۆن، چا وەختەنە بابا تاهیر حاڵەتو (جەزب)ینە بپ، ڕوەشکەردە سوڵتانی و پەنەش وات: ئەی تورک گەرەکتەن چەنی خەڵکو خوڕای چبش کەرین؟

ئاڕیچ ماچۆ: چبش ئەمرە کەری ئانەی کەروون، بابا تاهیری پەنەوات: ئانەی کەرە کە خوڕای گەرەکەن، خوڕا فەرماوۆ: (ان الله یامر بالعدل و الاحسان)، سوڵتان دەسشکەرد بە گرەوای و ماچۆ: پاسەکەروون، بابا تاهیر دەسش گبرتو پەنەش وات: ئی دیاریەیە جە من وەگبری؟

سوڵتان ماچۆ: بەڵپ

ئیتر بابا تاهیر گلوەو مەسینە مەڕیێکبش دەسشەنە بەرئاردە، ئانپ کە تا زەمەنێ پەی دەس و دیم گبرتەی بەکارشئاریپ، کەردەش دەسو سوڵتانی و پەنەش وات: من گردو سامانو سەرزەمینیم وستەن دڵپ دەسات، داڤپەروەریە، ئیتر سوڵتان دیاریپەکەو بابا تاهیریش پاربزناو پەی هەر جەنگێ لوێ جە دەسش کەرپ.

ئانەی ڕاسیی بۆن، بە تەمامی و بە ڕاسیی سالەو جە ئەڤابیەو بابا تاهیری ئاشکەرا نبیەن، سەرچەمێنە ئامان کە بابا تاهیر کورو فەرەیدوونییەن، سالەو (410ک. – 1019ز.) ژیواینە ببیەن، جە بەڵگیومچەنە ئامان کە هەر چا سالبنە کۆچی دمایبنش کەردەن، بەعزێ ماچان کە سالەکا (390ک/ 999ز--- 450ک./ 1058ز.)ینە ژیوان، بەعزێچ بە هامچەرخو (ئیین سینا...428ک./1063ز.) واڤەو کوچی دمایبنیش، بەعزێ تەریچ هامچەرخو خواجە نەسرەدینی تووسی (672ک./ 1273ز.) بە وەختو مەردەیش منیارە.

تەزکەرە نویسەکێ سەردەمێ جیاوازێ پەی ژیوای بابا تاهیری دیاری کەران، ئانێ کە بە هامچەرخو (عەینولقوزاتی) هەمەڤانی (525ک./1130ز.) بە واڤەو کوچی دمایښنش منیارە، ئانێ کە بە هامچەرخو خواجە نەسرەدینی تووسیش منیارە، دیارەن زیاتەر جە ڕاسی دووری کەوتبێ.

ڕەزا قولی خانی هیدایەتی ماچۆ: تاهیری عوریانی هەمەڤانی نامێ موبارەکەش بابا تاهیرەن، زانا و دانا و عاریفی سەردەمو وبشەن، خاوەن کەرامات و مەقاماتی عالی بېیەن، بەعزێ بە هامچەرخو سولتانەکا سەلجووقیش زانان، ئینە ڕاس نېیەن، بابا تاهیر جە شېخە کۆنەکان، هامچەرخو دێلەمییەکا بېیەن، سالّەو (410ک.) وەلێ عونسوری و فیردەوسی و هامچەرخەکاشا کۆچی دمایښنش کەردەن.

هەر سەبارەت بە دیاریکەردەی سەردەمو جە ئەڤابییەی بابا تاهیری، میرزا خانی کەوکەب، پەنا بەرۆن پەی یۆ جە دوە بەیتەکەو بابا تاهیری کە ماچۆ:

مو ئان بەحروم کە دەر زەرف ئامەدەستوم

مو ئان نوقتە کە دەر حەرف ئامەدەستوم

بە هەر ئەلفی ئەلف ، قەددی بەر ئایو

ئەلف قەددوم کە دەر ئەلف ئامەدەستوم

ئی دوە بەیتە بە حیسابو ئەبجەدی ساغش کەرۆوە کە (الف قد الق = ا. ل. ق. د. ا. ل. ف) وەراوەرەن بە (326ک.) ، بە سالّەو جە ئەڤابیەو بابا تاهیری منیۆرە.

بېجگە چی حیسابو ئەبجەدییە، لاو ئېمۆ ئی دوە بەیتە پەنهانی و موعەممێوە فرەش چەنەن، قوولی فەلسەفەو بابا تاهیری نیشانە مڤۆن، دەربارەو یەکیەتی بېیەی، ئېمە ئەپېسە پەی شیکاری و لەیەکۆدایۆ ئی دوە بەیتەیە ملمێ:

شاعېر ماچۆ من ئا دەریانا کە جە قاڕێ گولانەنە وېم نمایېش کەروون، یانی من جە گردوو (بېیەی) پېکئامانا، بەلّام جە قالّبو کەسێنە بەرکەوتەنا، پېسە چەنی قاڕێ ئاوی یا دلّوڕێ ئاوی نموونەو دەرێوەن.

من ئا خالّبنا کە جە حەرفێوە ئامێنا، حەرف وەراوەرەن بە ڕۆخانەی، خالّەیچ وەراوەرەن بە قاپەکەی، دیسان مەبەسش بە حەرفی ماناو (بسم الله الرحمن الرحیم)یەن، پی تەرزە گەر خالێ بۆن جە (بسم الله)ی، مەبۆن بە بەشێ جە خوڤای.

جە هەر ئەلفێ پێکەرو قەڤ و قامەتی پېسە ئەلف پېڤا بۆ، مەبەس جە ئەلفی یەکەمی تېپی (ا) یەکەن، ڕەمزو (1)

تاکە یەکێ یانی: خوڤا، ئەلفی دوەم قەڤ و قامەت و وجود و وبشەن کە ئاڤییچ جە وبنەو (1) ین، ، جە ئەلف (خوڤا) یۆ ئامانا.

بابا تاهیر و ئایینو یارسانی:

سەردەمو ژیوای بابا تاهیرینە، ئایینو ئەهلو هەق (یارسان) جە فرەو ناوچە سەخت و کەش و کۆکا ولّاتو کوردەوارینە و ناوچە نزیکەکا کوردەسانینە بېیەن، هەرچن ماچان ئی ئایینە جە ئیسلامیچ کۆنتەرەن، بەلّام چا ڕوژگارەنە پېسە مەزهەبێ ئیسلامی وبش ئەرمانان و بە دربژایی ڕوژگاری یارسانەکێ وەرگیری و وەربەرەکانێ کرێێ، زیاتەرێچ جە سەردەمو عوسمانیەکانە بە (غولاتی شیعە) و (باتینی) و (عەلی ئیلاهیچ) نامبشان بەردبێ.

بېگومان هەواو ئایینو یارسانی کە تېکەڵ بە سوفیزمی ئیسلامی بېیەن نەک تەنیا جە شبعرەکا بابا تاهیرینە بەرگنۆن، پېسە دماتەر باسش کەرێ، بەڵکوم وبچش ئەندامێ گۆرە بېیەن، پایە و پلەو مەقامێش بېیەن جە ڕېکۆزیاو ئایینو یارسانینە کە زوانی فەرمیشان هۆرامی (گورانی) بېیەن، چەنی ئانەی ئا زوانە کە بابا تاهیر دوە بەیتەکەش پەنەنویستەن هۆرامی (گورانی) نېیەن، بەڵکوم دیالەکتێوە لورِی ناوچەیِی تېکەڵاوەن، چەنی ئانەیچە پارەوِێ ڕاوڕەچەو یارسانی وەرەشکەرانو بە سروودە ماچاش. لاو وبشاوە کەس بە پەنهانییەکاشا نمەزانۆنج، مەشۆم ئانەیچە بزانمِ کە بابا تاهیر دیالێکتو گورانیش زانان و کارش جە دوە بەیتەکەیش کەردەن. بېجگە ئانەیچ بەڵگِ تەرِی ئیێ وەردەسەنە کە بابا تاهیر شبعرەش بە چن دیالێکتێ تېکەڵاوی کوردی واتبنە. چا بارۆ سەرەتاو سالّەو (1968ز.) کارگەرو زانستی جە بەشو کوردناسی لقو وەرکۆتێەشناسی ئەکادیمیەو زانستی ئەرمەنستان (گورگین ئاکووبۆف) ئامابِ پەی شارو سانت پیترسبورگ (لینینگرادو ئۆسای) ، دەربارەو بابا تاهیری ئینەش پەی گېڵنانێ:

کی گوتی که نینه له دونیادا ڕاز

ئەڤ که من شەیدایی تایەم ئەو ڕاز نینه ؟

یانی: کێ ماچۆ جه دنیانه ڕاسی نبیەن، ئەڕێ ئانه ڕاسی نبیەن که من شەیداو تۆنا.

پەرسام جه (ئاکووپۆف)ی، ئەی نەواتت چی ئی دبرە شبعرێ بابا تاهیریشا نەوستبنه دڵی دیوانەکەیش؟ ماچۆ: نا، چوونکوم بابا تاهیر پایه و پلەی بەرزش ببیەن لاو یارسانەکاوە. چن دوە بەیتێش پەی پیروزی جه پەراوبزو دەسنوبسو کتیبی ئاییئی (سەرەنجام)ینه تۆمارێ کرێێ.

مینورسکی سبنزە دوە بەیتێ بابا تاهیریش جه کتببو (سەرەنجام)ینه چەمپەنەکۆتبێ، هامرێکبچش دڵی یارسانەکا ئەهلوو هەقینه سی و یەک دوە بەیتێ تەربشا پەی ڕەوانەکەردەن.

جه کتببەکانو (سەرئەنجام) و (کومەڵێ نامێ ئەهلو هەق) ئامان که شاو عالەمی بابا خوشێن (406ک./1015ز. --- 467ک./ 1074ز.) چەنی یارو یاوەراش و سوارەکاش لوان پەی هەمەڈانی، مبمانو بابا تاهیری بیەن، قومیێکێ زیاتەر جه ئەفسانەیۆ نزیکبێ، پبسه فرەو ڕوەداوەکا ئاییئو یارسانی، به دیاریکریایی (بابا خوشین) پەنج سالێ دمای کوچی دمایبنو بابا تاهیری جه ئەڈێ ببیەن، بەڵام دیارەن ئەفسانه هۆرگبڵۆوە پەی ڕاسی، چوونکوم ئا چەمپەنەکۆتەیە ببیەن به هوکارو پبڵابیەی بەرهەمی ئەدەبی.

گوایا جه واتەوگوشگبرتێنه مبیانو بابا تاهیری و شاخوشێنینه، بابا تاهیر واتەنش:

هەرکەس شاهەش تویی حالەش هەمینه

سەرینەش خشت و بالینەش زەمینه

جورموم ئینەست که ته دۆست داروم

هەرکەس دۆستەش تۆیی حالەش چوونینه

ماناکبش:

هەر کەسێ تۆ شاش بی، مەشۆم حاڵش پاسەبۆ

پشتیەش خشتەو چبرەش زەمینەن

گوناحم ئانەن که تۆ دوسو منەنی

ئانەی که تۆ دوسش بی مەشۆم حاڵش پاسەبۆن.

جه سروودەو هەشتەمەو سەرەنجامی، یام سروودەو ئاییئی یارسانی، بابا تاهیر نامبش پبسه فریشتێوە ئا ئاییئەیە ئامێنە:

ڕەواجی هەر دین، سەر حەڵقەی شاهان

جەمشیدی جەم بەن، شۆن بەری ڕەهان

ئیرەجی یەحیا، سیاوەحشی کەی

حوسێن شەهید، نە کەربەلای تەی

عالی قەلەندەر، (تاهیر) قەلەندەر

هەنی چیش وا چووم، پووری ئەسکەندەر

شاعبرو یارسانی (فاریغ) خاوەنو ئی سروودبنه، نامێ خاسی و عالی قەلەندەر و تاهیر قەلەندەریش بەردبنه پبسه گۆرێوە جه گەورەکا ئاییئو یارسانی، ئینجا وینمێ عالی قەلەندەر (سەڈەکا هەشتەمی—نۆهەمی—چواردەهەمی---پانزەهەمی) که یۆن جه پیران و گۆرەکا یارسانی، باس جه سەفەرو (شاخوشێن)ی کەرۆن پەی هەمەڈانی چەنی (900) کەسا جه یاران و ڕەفبقانیش، چا دوە بەیتەنه که ئیساتێ منویسمبشا بەرمەگنۆ

که ڕاو مەعنەوییەتینە گۆیانو عالی قەلەندەری و بابا تاهیری یەک گۆیانەن، یانی گۆیانو بابا تاهیری دمایی بە دوناودوون لوانەنە دڵی ئاڈێی، وەروئانەی کە شاخوشێن لوان پەی هەمەڈانی، مۆمانو عالی قەلەندەری بۆیەن، چی بابەتەوە ماچۆ:

شام بی وە میهمان، شام بی وە میهمان

عالی نان عالی، شام بی وە میهمان

چەنی نوهسەد، باش قەلەندەران

بابا تاهیر بیم، مێردی هەمەدان.

پیر قوبادی دەوانە، سەڈەی هەشتەمی کۆچینە--- چواردەهەمی پێڈایینە ، یۆن جە پیرەکا ئایینو یارسانی، دەربارەو ئامای بارەگاو شاخوشێنی پەی یانەو بابا تاهیری، ماچۆ:

ئەو یانەی تاهیر، ئە ویانەی تاهیر

بارەگایی شام، ئەو یانەی تاهیر

بوکان و کەرەم قەدیم قاهیر

نەگرد هوری، زاتشەن حازیر.

زانیاریێ عال جە بارەو چەمپەنەکۆتەو شاو گێتی بابا خوشێن و بابا تاهیری، وەرکۆتەشناشی ڕووسی (ڤ. ئێڤانۆڤ) مڵۆش دەسۆ، بە دیاریکرایی واتە و گوشگەرتەی مەیانو شاخوشێن و بابا تاهیری هەمەڈانی و فاتمەلەرە، ئی واتەو گۆشگەرتەیە ڕەمزو ڕومانتیکی ناسکەن پەیا مەیاونۆ ئۆپەڕو خاوبێیەیۆ، بە دیاریکرایی ئا ژەنە خاوەن ویروباوەڕە پیروزەو ڕەوشت پاکی کە جە خزمەتو بابا تاهیرینە بێبینە، میانشانە شەعڕی هەنی بە هۆرامی و فارسی.

گۆرەتەرین سەرچەمە جە مەڕوو ئەهلوو هەقی یارسانی، شاکارەکەو حاجی (نیعمەتوللای موکری) بە نامی (شانامەی هەقیقەت)، چێنە نویسەر یاگێ دیارەش تەرخانەکەردبنە پەی بابا تاهیری دڵی گردو ئا پیرا ئایینو یارسانینە، کە وبش نامبشا منیۆ (گۆرەکی ئەهلو هەق).

ئیتر مەشوم وەختێ باس جە شبعرەکا بابا تاهیری کرێۆن، ئایینو یارسانی وەرچەم بگبرمی، پبسە ئەدەبی وەڵینەو ئەدەبی کوردی، تەماشەو ئایینو یارسانی بکەرمی، پبسە سوفیزمی کلاسیکی تیوری ئیسلامی تاماشا کرێۆن، گەرچی بابا تاهیر جە ڕوەو پراکتیکیۆ، وبش پبسە دەروبشێ ئا سەردەمەیە مرمانۆ.

سەردەسەو شاعیرا کوردی، باباتاهیری هەمەڈانی چەنی نموونەو ئاردەرەی بەرزی، دوە بەیتیەکبش لاپەڕێوە تەڵایبنشا دڵی مەڕوو ئەدەبی کوردی کلاسیکینە گەرتەن، بابا تاهیر بە کوردی ژیوان، بە کوردی ویرشکەردەنۆ، باوەڕش بە ئایینو یارسانی بێبەن، زوانی کوردی، زوانی لاهووتی و پیروزو ئا ئاینەیە بێبەن، سروودەکی بابا تاهیری بە شبوەو ڕوخسار بە زوانی کوردیمی، بەڵام پبسە جۆهەری ڕەنگدایۆ هەست و نەستو گرد مروڤایەتین، جە قاڵبو سوفینە وبشا مرمانان.

سەدەی دەهەمی مەسیحینە، پاڵو دوە بەیتەکاو بابا تاهیرینە کە بەشێنی جە ئەدەبیاتو یارسانی، ئەدەبو ئایینو یارسانی بە تەوەنەو بناغەو باڵەخانەو ئەدەبی ڕەنگینی کوردی منریۆرە، ئا ئەدەبە پەی خزمەتو ژیروباوەڕێ فرە کۆنی خبزیا، ژیروباوەڕێ کە شکڵێوە سوفیزمیش وەرگبرتەبی، خەریکو (یەکیەتی) بییەی بی، ژیرو باوەڕو یارسانی شبوەی ئیسلامیش وەرگبرتەبی، چوونکوم بایەخێ فرە بە عەلی کورو ئەبوتالیبی دی، پانەی کە یۆ بی جە پەروەردگارە گۆرەکاشاو بەپاو (دونا و دون)ی بە لاشە ئاڈەمی و بە گۆیان پەروەردگار، بەپاو ژیروباوەڕو یارسانەکا جە سەردەمی تازەنە، یانی سەردەمو دمای ئیسلامی، خوڕا (کردگار) حۆت جارێ جە بەرگو ئادەمیزادینە وبش ئەرمانان، هەر جارێچ (چوار یان پەنج) فریشتەبش چەنی بێبنی.

یارسانەکی ژیروباوەڕشان جە فەلسەفەو ئایینە کۆنەکا پبسە (میترائیزم، زەردەشتی، هیندۆکی) وەرگبرتەن، جە ئایینو دیانەکانە لاسایی (جە ئەڈابیەی عیسایشا) کەردەنۆ، سەرو ئا باوەڕێنی کە (شاخوشێن) و (سوڵتان سەهاک) جە دوی کناچا، بەبی ئانەی هیچ پیێوە تخوونشا گنۆ جە ئەڈێ بێبنی، پبوەنیشا بە ئەڈێشاوە پبسەنە پبوەنی عیسای بە (مریەم)بوە، چن ڕەفتارێشا جە گلبرۆبیەکاشانە پبسە نان واردەیشان جە جەم خانەنە (نیازخانە)، جە (دمایین نان واردە) و عیسای کەرۆن چەنی یارەکاش.

ژمارێ فرێ خەڵکو دڵی نەتەوەو کوردی سەر پا ئایینەیە بیێنێ، زوانی ڕەسمیشان، زوانی کوردی (هۆرامی) بییەن ، پێسە گردو نەتەوەکا دنیێ خاوەن زوانێ ڕەسەنی و ئایینێ وێشانەینێ، ئەچاگۆ ئەدەبیاتو ئایینەکەی پێڎابی.

ڕابەرێ ئایینو یارسانی نامەکێشا کوردێ بێنێ (لوڕی و هۆرامی و کرمانجی)، حۆت وێنەو کردگارەکاشا گردشان کوردێ کوردەسانی و لوڕستانی بیێنێ، عەلی کوڕو ئەبو تالیبیش چەنە بەرپشۆن.

ڕەنگدایۆ فەلسەفەو یارسانەکا دڵی شێعرەکاشانە:

ۋیرو باوەڕو ئایینو یارسانی کە سەرو بنچینەو دوناودونی درووست بێیەن، پاسە باسکەرۆن کە خوڎا حۆت جارێ مەیرە وار پەی سەرو زەمینی، جە شکڵو ئادەمیزادینە وێش مرمانۆ، هەر جارێچ چوار یان پەنج فریشتێ یاوەرێشەنێ، کەردگار چەنی فریشتەکاش یەکیەتیێ تەمامو بێ کەم وکوڕی وەشکەران، جە کتێبو پیروزو تیرێشانە (دەفتەرو تیرەو هەیاسی) ئینە بە شێعرە ئامان:

جوبرەئیل دانا، جوبرەئیل دانا

پیر بنیامین، جوبرەئیل دانا

دوەم ئیسرافیل، داوود وانا

سێیەم میکاییل، مووسا نە مانا

چارەم عیزرائیل، مستەفاش زانا

پەنجەم حورلعەین، ڕەمزەن وە مەعنا

ششەم شەنتاییل، مالک کیانا

هەفتەم ئیسماعیل، ئەیووت بروانا

پی تەرزە جە لاو یارسانەکاوە هێزو درووسکەری (گیان) ئینا ئاسمانۆ و (لاشە) ئینا سەرو زەمینیۆ، بە یاوانەو ئاڎییشا خوڎا تەنیا ڕوحەن (گیان)، بەڵام وەختێ ملۆنە دڵی لاشە جیاوازەکاوە، وێش جە چن قاڵبێ جیاوازەنە نیشانە مڎۆن، پی تەرزە با نامێچ پێسە لاشەی فرێبان، پەی بەڵگەی جە (دەفتەرو پردیوەری)نە سوڵتان سەهاک جە شێعرێنە بە زوانو بنیامین (جوبرائیل) ماچۆ:

داوود ڕەهبەرەن، وە شون و شەسا

خواجام (قودرەت) بێ ، غولام سەرمەسا

یاران بەیانێ، شاهێڎ و گەوا

یادیم وە دەرگای، خواجای (شەنتیا)

ئەوسا پادشام، نە دەروون (یا) بێ

نە ئەرز نە سەما، نە سورەییا بێ

نە زات، نە بەشەر، نە شەرت، نە قەرار

نە لەوح، نە قەڵەم، نە دەنگ، نە دیار

چێگەنە نامەکێ (قودرەت، شەنتییا، یا) نامێ خوڎاینێ جە ئایینو یارسانینە، مینورسکی دەربارەو (یا)ی کە نامێ کردگارینە، ئینا سەرو ئا باوەڕییە کا واچێ (بنیامین)ی بە ماناو کوڕو (یا)ی ئەمین ئامان، هامکێشەکەی پی تەرزە منیۆرە:

(بنیامین= بن (بە ماناو کوڕی) + یا + ئەمین= کوڕو (یا)ی ئەمینی)، کوڕو کردگاری ئەمینی.

دمای وەشکەردەی حەوت خاوەن کارەکەی (کە گیانو خوڵایێ)، چل مەخلووقێ تەر وەشکرێ، بە شبوە و ئەدگار و سیما جە حۆتەکەی کەران، شبخ ئەمیر چی لایەنۆ ماچۆ:

چل شەمع، چل چرا، چل دانە نەفەر

چل گوڵ، چل گەوهەر، چل جامی جەوهەر

هەرچل یەکێ بێ، یەکێ هەر چل بێ

سەرمایەی ئەسڵش، شای بەرزەمل بێ

چل موبێ، چل شەمعێ، چل نەفەرێ، چل گوڵ، چل گۆهەرێ، چل جامێ لوئلوئو مرواریێ، گرد چلەکێ یۆنبو یەکیچ گردو چلەکانێ، بنجە و بناوانو گردیچ شای گەردەن کەش و سەریلندەن.

ئایینو یارسانی بە تەنیا خەریکو خاسەی نەببیەن جە (بییەی)نە، ئاڈییچ پبسە گردو ئایینەکا تەری ژیروباوەڕی وبشانەش ببیەن دەربارەو (هبزو خراپەی)، پی تەرزە ئاڈییچی کائینێ پبسە شەیتانو موسوڵمانا و ئەهریمەنو زەردەشتیا و ئیبلیسو ئایینەکا تەریشان ببیەن، بەڵام بە ژیرو باوەڕێ جیاوازۆ، ئاڈێ سەرو ئا باوەڕەیێ کە (مەلەک تاوس) کەسێ خبرواز و خاسەن، چوونکوم ئانێ هەکە فەرمانو خوڵای جابەجا نمەکەران و پێ خرابەێ، مڵریا دەسو مەلەک تاوسی پەی ئانەی تەمبشان بکەرۆن، پی کەردەوێشە مەبۆن بە شەڕ پەی ئینسانە خرابەکا، هەر چا وەختەنە، جە لایێ تەرۆ وبنەو درووشمێ خێرە و خاسەی مرمانۆ، چی بارەوە شاعبرشا ماچۆ:

نامش ناووس بێ، نامش ناووس بێ

زاتی شا خۆشێن، نامش ناووس بێ

عەلی مورتەزا، هەم کەیکاووس بێ

خواجە عەلادین، (مەلەک تاووس) بێ

بەرهەمو شبعرێ ئایینو یارسانی ببجگە جە قیمەتی ئیستیتیکی پبسە بەرهەمێ ئەدەبی---هونەری بەرئاما، سەرچەمێ بە قیمەتێ و بنچینەیبنێ پەی بەرکەوتەو ڕاسی ئی ئایینەیەو نویستەتیۆ مبژوو پبڵابییەیش و گەشەکەردەیش و سەرئاماکاش، زیاتەریچ خولی تازەشەنە کە مەگنۆ سەروەختو ئایینو ئیسلامی دڵێ کومەڵو کوردەوارینە.

کتبو (سەرەنجام)ی:

شبعرە و ئەدەبیاتو ئایینو یارسانی، پبسە گرد ئەدەبێ ئایینی بە دربژایی ڕوژگاری درووس بییەن، وەرە وەرە باڵاش کەردەن و دمایی جەمبکرێنێ، فرەو جاری خاوەنو شبعرەکا نەشناسیان، بەڵام وبشا شبعرەکا مڵانە پاڵو کەردگاری و فریشتا و پیر و پیاخاساشا، پی تەرزە هەر ناوچێنە کومەڵە شبعرێ پبڵێ ببینێ، یان کومەڵە شبعرێ شاعیرێ جەبی کرێنێ، ئیتر بە نامێ ناوچەی، یا ڕوژگار، یا نامێ خاوەنەکەیشۆ ئامێنێ دڵێ. بە دەسنوبس و کومەڵە شبعرەکا ماچان دەفتەر، بە شبعرەکاچ (کەلام) ماچان، بەعزە جارێچ بە نامێ قوناغ (دەورە) کەردگاری، یا فریشتەی منریۆ، پبسە دەورەو (شا خوشێن)ی، یانی ئا شبعرێ جە ڕوژگارو ژیوای شا خوشێنینە واچیێنێ، وبش یان یارەکاش واتبنێ.

ئەچبگۆ بەرمەگنۆ کە یارسانەکێ تەنیا یەک کتبیی پیرۆزشان نەببیەن، بەڵکم هەر تیرە و تایفێ و بنەیانێوە کتبو وبشان ببیەنشان، بەعزەجارێ جیاوازی و تەنگوچەڵەمەیچ مەپبوێۆن دڵێ ناواخنو کتبەکاشانە، کتبو (سەرەنجام)ی یۆن جە کتبە دیارەکا ئایینو یارسانی، مینورسکی جە ساڵەو (1902ز.) دەسنویسێ ڕاسی ئی کتبەیشە ئبستۆ، جە سەردەمو گەشتەکاشەنە مبیانو ئبرانی و کوردەسانینە، دەسنویسەکە ساڵەو (1259ک./ 1843ز.) نویسیابێ، ئی کتبە باس جە مبژوو ئایینو یارسانی کەرۆن، دمایی مینورسکی دەسنویسەکەش وەڵاکەردۆ، فرەش بە زوانی فارسی بێ، برێ پەخشان و شبعربچش چەنەببێ بە زوانی هۆرامی، گردش فارێ پەی سەرو زوانی ڕووسی، ساڵەو (1911ز.) چاپشکەرد.

ماشەڵڵا سووری، کتبو سەرەنجامیش نامێ نیان (سروودەکێ ئایینو یارسانی)، کتبەکە پبکئامان جە کومەڵێ سروودێ و گورانیێ ئاینیێ، (سەرەنجام) نامێ دەفتەرێ بە نامبانگینە جە دەفتەرەکا یارسانی.

ئ کتێبە، بە پەخشان دەسپێنەکەرۆن و بە شێعرە کۆتاش ێ، بە زوانی هۆرامی نوێسیان، یارسانەکێ کتێبو (سەرەنجام)ی بە بەرهەموو سوڵتان سەهاکی مەزانان، ئێێ چا بڕوانە کە خەڵکی ساکار ئا تەواناشا نبێەنە جە ماناکبش بێیاوانە، وەڵاکەرو کتێبەکەی جە کوتاییەنە ماچۆ: چا وەختەنە گەرەکم بێ سوپاسگوزاری سەی فەروخ ئاتەش زەرکەی کەروون پەی یاردیەکاش جە نیارەی کتێبەکەیمەنە، ماچۆ:

هیچ کەسێ نمەتاوۆ چی کەڵاما بێیاوۆنە، ئینێ پەڕجوۆێ (موعجیزێ) سوڵتان سەهاکینێ.

کتێبو (سەرەنجام)ی یا سروودێ ئاێینو یارسانی، جە دۆێ بەشا پێکئامان، بەشێ یەکەمە پەخشانەو بەشێ دووەمە شێعرە، پەخشانەکێ جە پارچا پێکئامێنێ، سەرەتاو پەخشانی بە درووسبێەو (بوون=گەردوون)ی دەسپێنەکەرۆن، خوۆەو ڕەفتارو ڕەسم و باوەکا یارسانەکا نیشانە مڵۆن، هەرچی سروودە شێعرێەکێچەنێ (10) پارچەنێ، پی تەرزە:

(سروودەی یەکەمە: خان ئەڵماس، باس جە دروستکەردەو بێیەی کەرۆن).

(سروودەی دووەمە: عالی قەڵەندەر وەسفو فارڕای دەروونو وبش کەرۆن)

(سروودەی یەرەمە: واتەو گوشگبرتەو سوڵتان سەهاکی چەنی ڕابەر میکاییلی)

(سروودەی چوارەمە: دەربارەو کردگار ئەشناسای و چەنە وردبێیەیۆێش).

(سروودەی پەنجەمە: دەربارەو ڕەسم و شەعائیری قوربانیی کەردەی).

(سروودەی ششەمە: مەدح و سەناو داوودی).

(سروودەی حەوتەمە: مەدح و سەناو مەعشووق عەلین).

(سروودەی هەشتەمە: مەدحەو یادگاری).

(سروودەی نۆهەمە: مەدحەو جەمشیدی).

(سروودەی دەهەمە: باسەن جە تەڵقینەو مەردەی).

چبگەنە سروودەو حۆتەمێ و هەشتەمێ پێسە نموونەی و بەڵگەی وزێ ڕوە، چوونکوم سروودەی حۆتەمە جە بارەو (عەلی)ین، کە بە نەتەوە عەرەبەن، سروودەی هەشتەمەێچ دەربارەو (بابا یادگار)ین کە بە نەتەوە کوردەن، بەڵام مەشوم ئانەی بزانمێ کە یارسانەکێ وبشا و گرد سەرکردەکبشا بە نەژاد کوردێنێ.

سروودەی حۆتەمە :

ئەوەڵ ئاخیر یار

بوا نام سەنای، ئەوەڵ ئاخیر یار

یار یەعنی مەولام، ساحیب زولفەقار

ئوستادی ئەزەل، جە بەڕ تا وە بار

میعماری کەونەین، سەما سێ و چار

سەمای چار مەلەک، پەیکی پەیغام ئار

یەک لومەع نووری، وەرا نام خۆوەر

قەرار دا نە ڕووی، سەما چوون گەوهەر

یەک نووری هەنی، قورسی قەمەرەن

موسەوەر نە ڕووی. عەرشی ئەنوەرەن

ئەختەر بێ شەمار، سابیت و سەییار

پەرێ ڕۆشنایی، شەبستانی تار

سروودەی هەشتەمە :

یادگاری یار

دەخیلەن ئامان، یادگاری یار

یا زاتی زات پاک سەرداری سەرکار

نازی ناز ڕەواج، ژ پەروەردگار

چلانە چل تەن، سەبز پۆش نوور پۆش

سەرانەی باق، تبڕ هۆش، تبڕ گۆش

ڕەواجی هەر دین، سەر حەڵقەی شاهان

جەمشیدی جەم بەن، شۆن بەری ڕاهان

ئیرەجی یەحییا، سیا وەحشی کەی

حوسێن شەهید، نە کەربەلای تەی

عالی قەلەندەر، تاهیر قەلەندەر

هەنی چیش وا چووم، پووری ئەسکەندەر

یادگار دەخیل، تۆ تاجی شاهی

تۆ تاجی تاجبەخش، جیهان نەمایی

یادگار وە حەق، سوڵتانی سەرجەم

وە ئیسمی سوڵتان، سەد هەزاران کەم

وە حەققی داوود، ڕەهبەرەن وە نوور

وە حەققی عیسا، مووسای کۆهی توور

وە شای یەرزەمەل، پیرە ڕەنگینەن

پیری ئەو شاهەن، ئیسمەش سەنگینەن

مەتلەبی حاجەت، (فاریغ) ڕەواکەر

وە ساحیب کەرەم ، سوڵتان سەروەر.

قوناغەکێ ئەدەبو ئایینو یارسانی:

پیرەکێ یارسانی، خاوەن ژیرو باوەڕی، هەم خونەوارێ بیبێ، بە کوردی ژیرشان کەردەنۆ، فەلسەفەو ئایینەکەیشان بە شبەرێ بەیان کەربێ، جە قالبو شبەرێ میللیێ فولکلورینە، هەر ئا قالبەیە بەکارئاربێ پەی بەرۆستەی هەسس و نەسس و دەروونیشان و دەستوورو ئایینەکەیشان. بەگومان ئا پیرێ ئایینو یارسانی پی بەرهەماشا، با بە شاعیرێ و ملانە دڵی تاربخو ئەدەبی نەتەوەیی.

ئەدەبو ئایینو یارسانی سەرو یەرێ قوناغارە بەش مەبۆن:

قوناغەی یەکەمە:

ئەدەبیاتو ئایینو یارسانی جە سەدەکا (10 و 12 ز.)، ئی بەرهەمە ئەدەبی_ ئایینیە چا دەفتەر و نامانە پاربزیێنێ کە بە نامێ (دەورەو باڵوولی، دەورەو بابا سەرهەنگی، دەورەو شا خوشێنی، دەورەو بابا ناؤسی) تۆمارێ کربێنێ، جە کتبو (سەرئەنجامی)نە، نویسیێنێ.

یارسانەکێ ئینێ سەرو ئا باوەرێۆ کە جە دەورەو ئیسلامینە جە سەڈەی دوەمی کۆچی باڵوولی دانا (806 ز.) کۆچی دمایەنش کەردەن، یەکەمین کەس ببیەن جە هۆرامانەنە ئایینو یارسانیش تازەکەردەنۆ، چن شبەرێ کوردیبچشا بە نامێ ئاڈیۆ جە وەڵاکربایۆ (دەورەو باڵوولی)نە نویستبێ.

قوناغەی دوەمە:

ئەدەبیاتو ئایینو یارسانی جە سەدەکا (13 پەی 15ز.)، ئینە گرنگتەرین دەورەو تازەکەردەیۆ ئایینو یارسانین سەرو دەسو (سوڵتان سەهاک)ینە.

کتبێ بنەڕەتی ئی ئایینەیە (سەرەنجام)، کە جە نویستەی (سوڵتان سەهاک)ین، ئا شبەرێ سوڵتان سەهاکی و یارەکاش نیێنبرە، پۆپەو ئەدەبیاتو ئایینو یارسانبیەن، ببجگە سەرەنجامی، سەردەمو ژیوای سوڵتان سەهاکینە گەڵێ کتبێ تەرێ ئامێنێ دڵی، پبسە:

(دەفتەرو پردیوەری) کە (دەفتەرو دیوانە گۆرە) یچش

پەنەماچان.

(دەفتەرو ساوا)ی.

(دەفتەرو ڕامیار)ی.

(دەفتەرو زوڵال زوڵال)ی.

(دەفتەرو گەواهی غوڵامان)ی.

(دەفتەرو شندرۆێ)ی.

(دەفتەرو عابیدینو جاف)ی، ....هتد.

قوناغەی یەرەمە:

ئەدەبیاتو ئایینو یارسانی جە سەدەکا (16 پەی سەرەتاو 20) زایینی:

ئینە دووبارە کەردەیۆ ژیروڕاو سوڵتان سەهاکییەن، دماتەریچ جووڵەو شبەرەو ئایینو یارسانی تاکو سەرەتاو سەڈەو ویسەمی بەردەوام بی، بەرهەمە بە بایەخەکبشا ئی دەورە و کەلام و دیوانبێ:

(دەورەو ئاتەش بەگی)

(دەورەو بابا جەلیلی)

(دەورەو چل تەنی)

(دەورەو حەیدەری...سەید براکە)

(دەورەو هەیاسی)

(دەورەو هەفتەوانەی)

(کەلامو ئەڵماس خانی)

(دیوانو دەروێش قولیی کرندی)

(دیوانو زولفەقاری)

(دیوانو سەید یەعقووبی ماهی دەشتی)

(دیوانو شا تەیمووری بانی یارانی)

(دیوانو قاسید....قاصیدی)

(کەلامو شێخ ئەمیری)

(کەلامو نەوروزی).

بەپاو بەرنامەو ئی کتێبەیە تەنیا قوناغەی یەکەمە و دوەمە جە ئەدەبیاتو ئایینو یارسانی مەگنانە دڵی ئی بەرگەیە، ئانێ تەرێ دمایی یاگێ وێشانە باسشان مەکەرمێ.

قوناغەی یەکەمەو شێعرەو ئایینو یارسانی:

ئی قوناغێ نامێ باعزێ جە پیرەکانو یارسانیما پەی دەور مەکەرۆوە، بێگومان بەرهەمو شێعرەو ئی شاعێرە پیروزا بە سەرەتاو ئەدەبێ ئایینی بەرزی منریارە جە تارێخ ئەدەبی کوردینە.

بابا سەرهەنگی دەودانی (935ک--- 1007ز):

بابا سەرهەنگ کوڕو ئیبراهیمی دەودانین، جە هەرێمو دەودانی، جە کەشو شاهوی هۆرامانو لهونی، پانیشتو شارو سنەی، ساڵەو (324ک/ 935ز) ئامان دنیاوە، ساڵەو جە ئەڎابیێش پی دێرە شێعرێ تومار کریان:

وە سەنەی سێ سەد بیست و چوار هیجری

هاتیف نامی ئەو جە شاهۆ چڕی

دما ساڵەکا سەدەی چوارەمی کوچی (398ک/1007ز) کوچی دمایێنش کەردەن، مەرقەڎش ئینا شارەدەگاو تەوبڵێ، فرەو ڕوژگارەکا ژیوایش جە هۆرامانەنە گوزەرنان، چن دوە بەیتێ بابا سەرهەنگی و یارەکاش جە (دەفتەرو دەورەو بابا سەرهەنگ) ینە پارێزیێنێ، ئانەی سەرنجما مەکێشۆ ئانەن کە بەرهەمی شێعریەو (دەورەو بابا سەرهەنگ) ی گردشان بە شێوەو دوە بەیتینێ، هەر چوار نیمە دێڕێ یەک قافیەشان هەن، نموونە:

پەی ئامانتان ، پەی ئامانتان

گرد ئامادە بان ، پەی ئامانتان

ئەز مەڵهەم مەنیە و نە زامانتان

مەرەسم وە هەق ئیمامانتان

ئەچی شێعرێنە ئا ڕاسیەما پەی بەرمەگنۆ کە چا سەردەمەنە چن ۋیرو ڕایێ و سەرنجێ دەربارەو ئایینی دڵی ئیسلامینە پێڎێ بیێبێنێ، سەرەڕاو کێشمەکێشو دەسەڵاتو عەبباسیەکا دڵی وێشانە سەرو دەسەڵاتی و جیاوازی پیاڎەکەردەو شەریعەتی، بەڵکم بێ بەزەییانە قەڵاچۆ ئەوەمەنە ئایینە کۆنەکاچ کەرێنێ، ئەچێگۆ تاومێ واچمێ بابا سەرهەنگ ئی شێعرێشە جە وەختێنە واتێنە کە تەنگو چەڵەمە مێیانو دەسەڵاتو خەلیفەکا عەبباسی و هاموەڵاتیا شارەزووری و هۆرامانینە بێیەن، چینەیۆ پەیمان بەرمەگنۆ کە ئایینو یارسانی چی ناوچەنە بەهێز بێیەن و کاریگەری ئایینە کۆنەکاش پۆوە دیارێیەن، زیاتەریچ ئایینو زەردەشتی.

سەهەنگی دەودان، ئەچی شبعربنە ماچۆ: من سەرهەنگی دەودانەنا، چەنی یاران جە سەرزەمینەنە مەگبلمپ پەی زینەکەرڈەیۆ ئایینو کوردان، ئەچیگەنە بە تەمامی بەرش مەوزۆن هەکە ئایینو یارسانی دربژەو ئایینە کۆنەکا وەلپ ئیسلامین، دیارەن مەبەسش جە ئایینو کۆنو کوردا، ئایینو زەردەشتیەن .

سەرهەنگی دەودان، سەرهەنگی دەودان

ئەز کە ناممان، سەرهەنگی دەودان

چەنی ئبرمانان، مەگبلم هەردان

مەکۆشم پەرێ، ئایینی کوردان.

دماتەر ماچۆ:

ها یاگەم چۆلەن، ها یاگەم چۆلەن

وە وبنەی فەرهاد، ها یاگەم چۆلەن

لالم نە بالەن، پۆستم نە کۆلەن

هامدەمم کۆهەن، یاران بە هۆلەن.

یاگبم چولەو ببیابانەنە، هەر پبسە فەرهاڈی، بازیبەنم نە قۆلەن، پۆسم نە کۆلەن، کەش و کۆ هامدەمبمەنپ. شاعبر ئەچی دوە بەیتەنە مەگبلۆوە شبوەو رەمزو سوفیزمی، وبل و سەرگەردان جە سارا و دۆل، مەگبلۆ شۆنەو راسی و هەقیقەتیرە،

هەفتم سەر خبلەن، هەفتم سەر خبلەن

جە ئاسمان دا، هەفتم سەر خبلەن

هەر یەک وەرەنگێ، نەگەیشت و گبلەن

هەر یەک پەی کارێ، ئاوارە و وبلەن

مەبەسو شاعبری جە (هەفت تەن) ی، حەفت فریشتبپ، ئیپ وەلپ پبڵابیبیەو ئادەمیزادینە بیبپ، کارو ئاسمانەکا و زەمینیشان پەنە ئەسپاریان، جە ئافبستانە باس چا حۆت فریشتەیە کریان، بەلام چاگە شش فریشتبپ، مەژگو هەر ششیشان مەبۆ بە فریشتەو حۆتەمی و (ئاهورامەزدا) ش چەنە درووس بۆن.

پیرشالیار (1006ز.--- 1098ز.)

پیرشالیار (پیر شەهریار) نامبش خوڈاداد کورِو جاماسپی، بە پیرشالیارو هۆرامانی نامبانگش بەرکەرڈەن، یۆن جە پیر و پارەوا ئایینو یارسانی، بەپاو ئا زانیاریبا دلپ یۆ جە دەسنویسەکا سەرەنجامی (دەورەو شاخوشێنی) نە وەلاکریانۆ، دما سالەکا سەڈەی چوارەمی کوچی (397ک.--- 1006ز.) جە دەگاو هۆرامانو تەختی ئامان دنیاوە، سەردەمو گەنجیشەنە، رِوەشکەردبنە لورِستانی پەی لاو (شا خوشێنی)، ماوەو یەرپ سالا لاشۆ مەنەنۆوە، دمابی سەرو داواکاری شا خوشێنی گبلانۆ پەی هۆرامانی و خەریکو وەلاکەرڈەیۆ ڤیر و باوەرِو ئایینو یارسانی ببیەن. زانێوە پایەدار ببیەن جە زانستەکا دانابی و کەلام و مەنتیق، دما سالەکا سەڈەو پەنجەمی کوچی (492ک.--- 1098ز.) جە هۆرامان کۆچی دمابنش کەرڈەن.

شارەزێکپ تارپخو کەلتوورو کورڈی پاسە ماچان کە پیرشالیار پیرێ پەرِ زانیاری و ڤیر و باوەرِی ئایینی دلپ موغانەکا زەردەشتینە ژیوان، نامبش پیرشالیار ببیەن، کتبێ موچیاربی و دانابیش دمای وبش جیائاستەن بە نامپ (ماریفەتو پیرشالیاری)، جە لاو هۆرامبیەکاوە پیروزەن و نیشانەو کەسیش نمەڈان.

دلپ سەرچەمێ ئەدەبی یارسانینە دوە بەیتێ بە نامپ پیرشالیاریۆ تومارپ کریێپ، شاعبر جە شبعرەکبشەنە باس جە هارگێ (ئایبردان)ی کەرۆن:

ئەو ئاهر خانە، ئەو ئاهر خانە

بارگەی شام وەستەن، ئەو ئاهر خانە

زەردەشتەش کیاست، پەڕی فەرمانە

بەر گوزیدەش کەرد، نە ڕووی زەمانە

چی شەعربنە و جە شبعرەکا تەری پیرشالیارینە بە ڕۆشنی شەقل (نیشانی) وەڵی موسوڵمانیش دیارەن. واچی عەرەبی و لێکسیکۆن (تەعبیر)ی موسوڵمانیش سەرەنە زاڵ نبیەن.

ئینەیچ نیشانێ تەرەنە کە ئایینو ئیسلامی دبرتەر جە هۆرامان وەڵابیەنۆ، دڵی خەڵکینە ئانە باوەن کە هۆرامییەکی تاکو سەڈەو یانزەهەمی و دماتەریچ، هەڵای سەرو ژیر و باوەڕو ئایینە کونەکا وەڵی ئیسلامینە بیبنی، مەڵڵا گوشایبش (گوشایبشە کۆر) کوڕو پیر محەمەڈو بابا مەردوخی هۆرامین (1388--- 1468ز.)، ژەرو ئانەیەە کەیێ چەمبش کزی بیبنی پەنەشا واتەن (گوشایبشە کۆر)، دەسێ باڵاش بیبەن جە زینەکەرژەیۆ ئایینو ئیسلامی جە ناوچەو هۆرامانی.

ژەرو ئانەیەە پیرشالیار وەڵی سەڈەو یانزەی کۆتەن، کە هۆرامییەکی هەڵای موسوڵمانی نەبیبنی، پەوکەی واتەنشا (ماریفەتو پیرشالیاری جە قورئانی کۆنتەرەن).

ئەچا نموونە کەما جە کتببو (ماریفەتو پیرشالیاری) مەنبێ، ئانە بەرمەگنۆ کە سەرنجی قوولی جە دانایی و فەلسەفە و پەندی و موچیاریی خزیێنبنە دڵی قاڵبو دوە بەیتەکاوە، پبسە کبشو شبعرەکی دە پەنجەیبنی، مدرای ئینا دڵبڕاسەنە، پبسە فرەو شبعرە هۆرامییەکا، پبسە قافییەیچ، گرڤو نیمە دبرەکا ئیێ سەرو یەک قافیەیۆ، دبرەکبش کولی و سفتی و ڕۆنەقدارینی.

پیرشالیار جە کتببەکەشەنە، دمای گرڤ دوە بەیتێنە (کووپلە) ئی بەیتی دوەبارە کەرۆوە:

گۆشت جە واتەی پیرشالیار بۆ

هۆشت جە کیاستەی زانای سیمار بۆ

ماناش:

گۆشت جە واتەکا پیرشالیاری بۆن، ژیریچت جە لاو کردەوەکا زەردەشتی زانای بۆن.

ئا شبعرێ پیرشالیارییە کە تاکو ئیسە وەردەسبنی، ئی بەیتە شبعربنی، گوایا جە کتببو (دەورەو شا خوشێنی) وەرگیرێنی:

شبعرەی ------- (یەکەمە)

یاران جە ڕبواس، یاران جە ڕبواس

پادشام پەیدا بی، جە دانەی ڕبواس

مەشیە و مەشیانە، بەرامان جەواس

پەڕی ئازمایی، مێردان ڕەواس

ماناش:

یاران جە ڕبواس

پاشام پبڈا ببیەن، جە دانەی ڕبواس

ئاڈەم و حەوا جە دنیەو گەنمی ئامێنی

پەی ئانەی ئا کەسی جە ڕوەکی پبڈێ بیبنی تاقیی بکریاوە.

شبعرەی -------- (دوەمە)

وەروبوە وارق، وەروە وەربنە

وەربسە بربق، چوار سەربنە

کەرگەی سیاوە ، هبڵبش چەرمبنە

گوشڵی مە مبربق، دوە بەربنە

شبعرەی --------- (یەرەمە)

داران گبیان دارەن، جەرگ و دڵ بەرگەن

گایێ پر بەرگەن، گایێ بی بەرگەن

کەرگە جە هبڵێن، هبڵە جە کەرگەن

ڕەواس جە ڕەواس، وەرگێ جە وەرگەن

ئ وبنە ئەدەبییە میللیی، بڕێشا بییی بە قسی نەستەقی دڵی خەڵکینە، هەر جورێ بۆن ئ تازەگەربیە جە ئەدەبو سوفیزمیۆ نزیکبی.

تا ئیسەیج ئا ژیر و باوەڕە دڵی هۆرامییەکانە مەنەن، زبیاتەریج هۆرامییەکی تەختی، بەڵام بە تەرزێ پەنهانی پبسە ڕازێ پیروزی و پاربزبێ، سااڵنە هۆرامییەکی یاژو پیرشالیاری مەکەراوە و بە بەرزی شکۆش ڕاگیر مەکەران.

شا خوشێن لورستانی (1015—1074ز.)

نامی تەمامەش (موبارەک شا) ن، نازنامش (بابا خوشێن یان شا خوشێن) ، بەپاو سەرچەمەکا ئایینو یارسانی و زبیاتەر (سەرەنجام) ی، جە سااڵەو (406ک./1015ز.) جە لورستان جە ئەژێ ببیەن، پبسە جە ئەفسانەکا یارسانینە ئامان، شا خوشێن یەرەمین ئەدگارو کەردگاربیەن سەر ڕوەو زەمینیۆ، جە لورستانەنە پبڵا ببیەن.

ماما جەاڵە کناچی ببینە، بەبی ئانەی کەسێ نبرینە توخوونش گنۆن شا خوشێنش ببیەن، ئ ڕازی پبسەنە سەرئاماکەو جە ئەڵا بییەو حەزرەتو عیسای، ئەفسانەو جە ئەڵابییەو شا خوشێنی پی تەرزەنە:

میرزا ئەمانا، یۆبی جە دوڵەمەن و سەردارا لورستانی، شش کوڕی و کناچێوەش ببنی، کناچەکی نامبش (ماما جەاڵە) بی، ڕوێشا ماما جەاڵە کاتبو وەرمەنە ببدارە بیۆن، پەی یەکەمین جاری ئا ساعبانە ڕۆشنایی وەرەتاوی مەگنۆ ڕوخسارش، گرۆڵێ ڕۆشنایی مەڵۆنە دڵی دەمیش، گڵویشەرە وەزۆرە وار، چوونکم چبوێ مەتریاڵی نەبی گڵویشۆ بێوە بەر، دمایی ماما جەاڵە سەرئاماکەش پەی ئەژێش گبڵناوە، دمای موددێ لەم پەڕیش چەنە بەرکەوت، ئەڵا و تاتە و براکبش کەوتی گومان چەنەش، تاتەو ماما جەاڵەی کورەکبش ڕاسپاردێ کە واڵەکبشا بەران پەی یاگێ پەنهانی و کوشاش، براکبچش سەرو قسی تاتەیشا واڵەکبشا بەردە پەی بەرو ئاوایی، یاوی ئا یاگی کە گەرەکشابی هەرمانەکبش چەنەکەران، برای گوڵانەشا سوزو شۆتی ئەڵابیش جما، ماچۆ: بڕوا نمەکەرو کەسما دڵش بێ ئ واڵبما کوشۆ، با چی چۆڵەوانیەیە جیاشبازبی بەشکوم دبۆی بوەڕاش، بەڵام یۆ جە برایەکاش فرە دڵ ڕەق بی، ماچۆ: من جە فەرمانو تاتەیم بەرنمەشوون، شمە گەر نیازتانە بلدێ فەرماودی، من بە تەنیا کوشووش، ئیتر ئاڵی لوێ و براو واڵەکە پبوەرە مەنێ.

براو (ماما جەاڵی) دەسشکەرد بە جابەجاکەرڵەی فەرمانەکەو تاتەیش، وەڵبنە دەس و چەمبش بەستە، شمشبرش هۆرکبشاو دەسش باڵاکەرد، بەڵام پرێنە دەسش سەرو سەرەیشۆ ژشک بی و نامارە وار، پاسەش زانا ئانە کارو شۆتو ئەژێشەن، ئ جارەشا بە دەسی چەپش شمشبرش هۆرکبشت، بەڵام دیسان هەرچنش کەرد دەسش نامارە وار، پرێنە ئا زاروڵە کە دڵی لەمەو جەاڵێنە بی، زوانش گبرتو واتش: (جەاڵە دامنە پاکەنە، ئا زاروڵە چاڵی پبڵامەبۆن جیلوێوە خوڵابییەن)، چا وەختەنە کاکە ڕەزا پبڵابی دڵ نەوایی ماما جەاڵبش کەرد، مژدەش داپەنە کە ئا زاروڵە چاڵی پبڵا بۆن جیلوێوە خوڵابییەن، نام و نامبانگش گەردوونی پەڕکەرۆن.

براکەش گرژو گەبانیش کەوت لەرزە، پەشیمانیش بەرۆست، وبشدا ملو دەس و پەیا واڵە کبشەرە، داواو چەنەویەردەیش چەنە کەرڎە، هەردوبشان پبوەرە گەڵێوە پەی یانەی، براکەش تەمامو قۆمیاکەیش پەی تاتەیش گەڵناوە.

وەختێ ماما جەلالە گەرەکش بِی بارو زاروڵەکەیش بنیۆ سەرو زەمینی، یانی زاروڵەکەیش بنیۆرە، میرزا ئەمانا فەرمانش بەرکەرد بە گەبرییەیۆ خەڵکی پەی ئانەی بە چەپِ وبشان بۆینان کە کناچەکبش چەنی زاروڵەش مەبۆن، چا وەختەنە تەشتێ ئاڵتوون جە ئاسمانۆ ئامارە وار و پرێنە گرۆڵێ پرتەو (ڕوشنایی) دڵِ دەمو جەلالەینە ئاما بەرو لوا دڵِ تەشتەکەی، دڵِ نوورەکەینە زاروڵێشا دی، کوڕ بِی، قوماشی گرانبەهاو بە قیمەتشان ئاردو پبچاشان زاروڵەکەیرە، نامبشا نبیا (موبارەک شا)، دمایی نامبش بە شا خوشێن بەرشبیە.

شا خوشێن، سەردەمو زاروڵەییش جە لورستان ژیوان، دمایِ پەی وانای شۆنیرە گەڵان، پەی ماوێ لوان پەی هەمەڈانی، تەمەنو (32) ساڵینە، وەختێ سەرو قولِ کەشو (یافتە) جە خورەم ئابادو لورستانی، موناجاتش چەنی خوڈای کەرڎەن، نوورو خوڈای لوانەنە لاشەش و ببیەن بە ڕاوەبەرو یارسانەکا! ئی ڕازە چنیێ (ئەفسانِ) جە قومیاکەو مووسای وەختێ لوان پەی سەرو (کۆ تووری) مشۆن، ساڵەو (467ک./1074ز.) جە گەشتێ پەی شارو کرماشانی، نزیک بە شارو هەرسینی کوچی دمایبنش کەرڎەن.

شا خوشێن سەردەمو گەنجیشەنە دوە بەیتِ نیرە، سەرو ئاواز تەنبووری جە جامخانەنە یارِ و پارەوبش بە گورانیِ واچبنبشا، ئا شبعرِ شا خوشێنی و شبعرِ یارەکاش، دمایِ پبسە کومەڵە شبعرێ بە نامِ (دەورەو شا خوشێنی) ئەشناسیێ.

شبعرِ بابا خوشێنی جە چوارچبوەو ئایدولوجیەتو ئایینو یارسانینە نمەزیارە، پبسە ئی چن نموونەیە:

شیعرەی --- (یەکەمە)

یارسان وەرا، یارسان وەرا

ڕای هەق ڕاستییان، برانان وەرا

پاکی و ڕاستی و نێوەکی و ڕدا

قەدەم وە قەدەم، تا وە مەنزڵگا

ماناش:

یارسانەکِ گندِ سەرو ڕێ

ڕاو هەق و ڕاسی

گرد مەبۆ سەرو ڕاو ڕاسیۆ بلدِ

هەنگام هەنگام تا مەیاودِ مەنزڵگا.

شا خوشێن چی سروودبنە یارسانی بە ئایینو ڕاسی و هەق مزانۆ، ڕاو بەختیاری مروڤیەن.

شبعرەی --- (دوەمە)

حەیدەری نازار، حەیدەری نازار

ئەز چەنی تۆمەن، حەیدەری نازار

پەرێ قەبالە، مەکەرە ئینکار

لزا کاوەڕۆش بگبرە قەرار

شا خوشێن چی شبعربنە، قسِ چەنی عەلی کەرۆن، گەرەکشەن یاونۆشەنە کە ئاڈییچ وبنێوەن جە خوڈای کە بە شبوەو ئینسانی ئامان سەرزەمین، هەرچن دڵِ خەڵکینە بە نامِ ئاییێ تەریۆ ئەشناسیابۆ.

شبعرەی --- (یەرەمە)

مامام جەلالە، کاکام ڕەنگینە

دۆن وە دۆن ئامام، چینە وە چینە

ها ئیسا یوورت و نامم خوەشینە

هەر کەس بشناسۆم، پاکش مەوکینە

چی دوە بەیتەیچەنە باس جە ئەفسانەو پېڎابیەو وېش کەرۆن، تەنیا نامې ئەڎێش مارۆ پېسە مەسەلەکې مەسیحی.

شېعرەی --- (چوارەمە)

ئەز چەنی تۆمەن، شەهریار بې گەرد

قەڵای کەنگاوەر، ئانە یی وەگەرد

دوڕڕ نە تای دەریا، ئېمەی بەروارەرد

نامەکەی مەشیە، ئېمەی بەرد ئەوفەرد

شاعېر باس جە دوې قومیایا کەرۆن، قەڵاو کەنگاوەری، ئەویتەرشا دوڕڕەن، قەڵاو کەنگاوەری قەڵێوە گۆرې و باڵەخانێ کۆن، پەرەسگایێ گۆرەش چەنەبېیەن، دوڕڕەکەیچ یان دوڕڕی چەرمە یەکەمین وەشکریاو خوڎایەن، گۆهەری پاکش پەنەماچان، چانەیۆ (بېیەی) پېڎا بېیەن.

شا خوشێن چی دوە بەیتەنە چەنی پیر شالیاری قسې کەرۆن، ماچۆ: ئەی پیرشالیاری پاک، قەڵاو کەنگاوەری ئانې کە تەرسیش وستېیې دڵو خەڵکی، بە فەرمانو خوڎای وېرانە بېیە، چا ڕوۆن کە گۆهەری پاک وەشکریان، ئاڎەم پېڎابی، ئېمەیچ پەشتەو ئاڎیۆ ئامایمېرە وار.

شېعرەی--- (پەنجەمە)

ئەی مەیی بې گەرد، ئەی مەیی بې گەرد

ڕاستیم دا وە تۆ، ئەی مەیی بې گەرد

ڕاستیم دا وە تۆ، شەرتم ڕەدا بەرد

نامی مەشیانە ئېمەی برد وە فەرد

شا خوشێن چی دوە بەیتەنە، چەنی خاتوون مەیی کناچې دوۆن، پەنەش ماچۆن ڕاسی بە تۆ ماچو، پەیمان بە کاکە ڕەزای مڎەو کە جە ڕاسیی لانەڎەیمې، بە نامې مەشیانە (حەوا) جە دوڕڕ و زەریای بەرئامێنمې.

بابا ناوسی جاف (1084-1161) ز.

بابا ناوس: نامې تەمامەش ئیبراهیم کوڕو ئەحمەدی، بەڵام جە لاو یارسانەکاوە بە بابا ناوۆسو جافی ئەشناسیان، پیرێن جە پیرە گۆرەکا یارسانی و چوارەمین ئەدگارو کەردگارییەن سەرو زەمینیۆ، بەپاو باسەکا کاکە ڕەزای جە ساڵەو (477ک- 1084ز) جە دەگاو (سەرگەتې) سەر بە ناوچەو هۆرامانو لهونی جە ئەڎێ بېیەن.

دلې کتېبو (سەرەنجام) ینە ئامان کە بابا ناوسو جافی سەرەتاو ژیوایشەنە دەسش یاوان بە خونەواری، بەڵام دماتەر وازش چەنە ئاردەن، خەریکو دنیاو عیرفانی و بەشە کردەییەکەو (پراکتیک) دەروېشی و دېوانەیی و سوفیگەری بېیەن، کە سەرانسەرو دوە بەیتەکاشەنە ڕەنگش دانۆ، دلې خەڵکینە بە (بلە شېت) نامبانگش بەرکەردەن، ساڵەو (557ک/ 1161ز) جە هۆرامان کۆچی دمایینش کەردەن.

چن دوە بەیتێ جە بابا ناوسیۆ جیامەنېنې، دلې کتېبو (دەورەو بابا ناوسی)ینە تومارې کرېێنې، فرېشان مۆچیارېې و قسې نەستەڤې و زانست و دانایېنې.

بەشەی یەکەمە :

ناممەن بلە و شۆرەتم ناوس

با بۆم ئەحمەدەن، ساحیب جاو کاوس

پێکانم وە سەر جووقەی پەڕ تاوس

زات ئاسوارەنان چەنی کەیکاوس

ماناش:

نامبم ئیبراهیمەن، شۆرەتم ناوس

تاتەم ئەحمەدەن، خاوەن جا و مەقام

کڵاوەو پەڕو تاوسی منیەو نە سەر

چەنی کەیکاوسی یەک گیانمان هەن.

چی دوە بەیتەنە شاعبر وبش مەشناسۆ پەنەمان، کە ئانەی بەرمەوزۆن کە شاو گەردوونییەن و خاوەنو (بببەی) ن.

بەپاو فەلسەفەو (دونا دون) ی، گیانو کەیکاوسی شاهەنشاو کۆنو ئبرانی ئامان دڵی لاشەیش، ئانەی ئاشکەران کە کەیکاوس جە لاو یارسانەکاوە یۆن چانبشا کە گیانو خوڈای لوانەنە لاشەش جە دەورەو یەکەمو دمای پبڈابیەو (مەشیە و مەشیانە) (ئاڈەم ا حەوا) ینە.

بەشەی دوەمە:

ئەز ناوسەنان، جەی بەرزە ماوا

ئاسیاوم نیاوە، جەی تاشی کاوا

هەر کەس نەهارۆ، لەڵا نیاوا

فەردا مەوینی، ڕووشان سیاوا

ماناش:

من ناوسەنا، یاگێ بەرزەنە مەژیوو و

ئاساؤو خوڈاپەرەسیم چی کەشۆ نیانەرە

هەر کەسێ چی ئاساؤەنە باراش نەهارۆ، ڕۆ قبیامەتی مەوینۆ ڕوەش سبیاوە مەبۆن.

بابا ناوس باس جە خوراکی بنچینەیی ئادەمیزادی مەکەرۆن کە (گەنمە) نە، ئاساوس سەرو کەشیۆ نیانەرە، چونکم کەردگار (خوڈا) مەشۆم یاگێ بەرزەنە بۆن، نامبش نییان ئاساؤو خوڈاپەرەسی، چونکم گەنمە مایەو ژیواینە، پەنەوازەن باراش جە ئاساؤو خوڈاینە هاڕاش، گەر جە ئاساوێ تەرەنە هاڕیۆن، سەوای ڕۆ، ڕوەش سبیاوە مەبۆن، یانی ڕۆ قبیامەتی بە ڕوو سیاوی مەنۆوە.

بەشەی یەرەمە:

جە وبما جە وبم، جە وبما جە وبم

دەرد و دەرمانم، جە وبما جە وبم

لوام وە مله و دەست بەردم وە نبم

دیم تیری باران کەفتەن ئەو دڵم

ماناش:

دەردە و دەرمانم ئینا دڵی وبمەنە، لوانی سەرو تەپێوە و دەسم بەرد پەی (نێم) ی، دیم کە تیر واران کریەو.

چی دوە بەیتەنە بابا ناوس باس جە تۆبەکەردەی کەرۆن، پاسە بەرمەگنۆ کە هەس بە تاوانی کەرۆن، خوڎا تیر ژارانش کەرۆن، دڵش مەپکۆ، پینەیە دڵش جە گوناحا پاک مەبۆوە.

بەشەی چوارەمە:

جە وبم پەنهانا، جە وبم پەنهانا

تیرێ وەم کەفتەن، جە وبم پەنهانا

تیر جە گەوهەرا، گەوهەر جە کانا

تا نەخی مێردان، بڎۆ بەستانا

ماناش:

تیرێ پەنهانییە

زامڎارش کەردا، تیرێ پەنهانییە

تیرە جە گۆهەریەنە، گۆهەرێچ جە کانییەن،

پەی ئانەی تاقمو مەردا بیاوا بە بەستانی.

بابا ناوس خەریکەن ڕا نیشانە مڎۆن، ئینا چا باوەڕەنە کە ئەش و نارەحەتی، مرۆڤ جە گوناحا پاک کەراوە، تیرەی خوڎاییە کە دڵو ئاڎەمیزادی مەپکۆ و پاکش کەرۆوە، ئا تیرێ جە گۆهەرێ یەکانەینە جە کانو خوڎاینە، یانی هەمیشەییەنە، ئیتر بە پاک بەییەی گوناحاشا پێ میاوا باخو سوزی خوڎایی.

بەشەی پەنجەمە:

ئەز ناوسەنان، مەیۆنان جە سەر

تەخی دوە دەمم، نیان نە کەمەر

جە سینەم مەگنۆ، مرواری و گەوهەر

زات ئاسوارانان، چەنی شا حەیدەر

ماناش:

من ناوسەنا، یاگێ بەرزۆ مەونە

شمشێری دوە دەمەنا، زولفەقارم ئینا کەمەرەنە

سینەمەنە مرواریێ و گۆهەر پەنهانبێ

من و شا حەیدەر (عەلی) جە یەک دانە گۆهەرینمێ.

چی دوه بەیتەنە، شاعیر گەرەکشەن ئانەیە نیشان بدۆ کە گیانێ ئامانەنە دڵی لاشەیش، هەردوبشان جە یەک دانە گۆهەرینێ، دیارەن جە ئاسمانۆ وەستەنەرە، یانی گیانو خوڵایەن، شمشیرو زولفەقاری (عەلی) ئینا کەمەرشەنە.

بەشەی ششەمە:

جە بیباوەڕی، جە بیباوەڕی

خەریک مەندەنان، جە بیباوەڕی

تۆ وبت بشناسا و بکەر داوەری

ئیتر چوون باوەڕ، وە مەرگ ماوەری

شاعیر زەریف و ساکارانە ئانەیە بەرمەوزۆن کە هەر کەسێ وبش بشناسۆن ئیتر چەنی باوەڕ بە خراپەی کەرۆن.

بەشەی حۆتەمە:

جە سەرا و سەرێ، جە بان و مامێ

چەنی کۆڵدەر و گوم کەردە ڕاهێ

شین شین وە مبهمان، یەک شان و شاهێ

فەرقمان نابێ نە ڕووی تەختگاهێ.

ماناش:

یاگێ بەرزو کەشێنە کە بارەگاو خوڵایەن

ڕامان جە عابیدی گومە کەردینە

لوایمێ مبهانداری سوڵتان و شایێ

هیچ جیاوازیێ مبیانمانە نەبێ.

بابا ناوس جە فرەو شبعرەکاشەنە خەریکو ئاسمانی و یاگێ بەرزیبەن، چونکم وبش بە گیانو پەروەدگاری مەزانۆ، هەر کەسێ شۆنەو ڕاسیرە بگبڵۆن، ببگومان مەیاوۆن بە بارەگاو سوڵتانی و شاها و گرد یارسانەکێ دڵی گۆهەرو یەکانەینە مەتاویاوە (یەکیەتی بیبەی).

بەشەی هەشتەمە:

جەزا و سەری، جە کۆ و دەشتی

جە دڵی باخی، وبنەی بەهەشتی

جەم بیم مەگیلیام، پەی بەخت نەشتی

تا بیم وە هامدەم زیوا سرشتی

ماناش:

چبگەنە شاعیر پەنجې پەی داستانو جەمشیدو جەمی پیشدادی دربژ کەرۆن، پیسە چەنی جەمشید بە کناچې گەورەنگی شاو زابلستانی شاڈ بی، بابا ناوسیچ بە (زیبا سرشتی) شاڈ بۆن

قوناغەی دوەمەو شیعرەو ئایینو یارسانی:

ئی قوناغې شونەرەئامێ قوناغەی یەکەمینە کە شاعیری گۆرە (شا خوشێن) بې، چی دەورەنە ئەدەبی ئایینی زیاتەر گەشەش کەرد، جە رۆەو قەوارەیۆ هەم ناواخنیچۆ نموونەو هونەرێ بەرزی بییەن. سەردەسەو شاعیرا ئی دەورەیە (سولتان سەهاک) بې، قوناغەکې هەر چاڈیۆ دەسش پەنەکەرد، جە سەڈەی یانزەهەمۆ تاکو سەڈەی هەڤدەهەم.

سولتان سەهاک (ئیسحاق) (1272ز_ 1388ز) :

سولتان سەهاک (ئیسحاق) کورِو شیخ عیسای کورِو بابا عەلی هەمەدانین.

نیمەو دوەمو سەڈەو سیانزەهەمی0671ک/ 1272ز) جە دەگاو بەرزنجەی ئامان دنیاوە، ئەڈاش خاتوون دایراک رەمزباری کناچې حسێن بەگو جافینە.

سولتان سەهاک تازەکەرەو ئایینو یارسانییەن، ئا ئایینە کە بەپاو سەرچەمەکانو وبشان (دەورەو ئیسلامی) جە بالوولی دانایۆ دەس پەنەکەرۆن.

بە شارەزایې ئاڈییشا بالوول ئایینەکەش ئاوەردەن پەی کوردەسانی، جە ناوچەکانو کرماشان و خانەقینی وەلاشکەردەنۆ، ئایینو یارسانی سەڈەو سیانزەی مەسیحینە نابووت کۆتەن، سولتان سەهاکی رپکۆستەنۆ، یارسانەکې بە چوارەم ئەدگارو خوڈایش مزانان سەرو زەمینیۆ.

سولتان سەهاک سەردەمو گەنجیش بە ژانای گۆزەرنان، زیاتەریچ ژانای زانستەکا دانایې و فەلسەفەی و ئەدەبیاتی کە فرە شارەزاییش بییەن چەنەشا، بە مەلامەتو ئانەی سولتان سەهاک بریّ فرپش بیبنې، دمای مەردەی تاتەیش، ناکوکی کۆتەن مبیانشا، پەوکەی بەرزنجەش جیائاستەن و رۆەش کەردبنە دەگاو شبخانی جە هۆرامان، سەری شادەرەو سیروانی، دماتەر جە دەگاو پردیوەری نزیک جە دەگاو شبخانی لاو وەرکۆتو سیروانی نیشتەجا بییەن، ئینجا دەسشکەردەن بە وەلاکەردەیۆ ژیروباوەرِو ئایینو یارسانی جە ناوچەکانو هۆرامان و شارەزوور و جوانرۆ و کەشو دالەهووی و گردو ناوچە گوران زوانەکا.

سولتان سەهاک پەی رپکۆستەی ئایینو یارسانی بە پراکتیکی، حۆت خانەوادبش وەشکەردې، هەر خانەوادێوە پیسە رپکۆزیێوە چەنی خانەوادەکا تەری پیوەنی ئایینیشان بییەن، خانەوادەکې ئینبې:

(شا ئیبراهیمی، یادگاری، خامۆشی، عالی قەلەندەری، میرە سووری، موستەفایی، حاجی باوەیسی).

جە سەڈەکا (17 تاکو 19ز) چوار خانەوادې تەر بە نامې:

(زەنووری، ئاتەش بەگی، شا هەیاسی، بابا حەیدەری) ، پبڈێ بې.

سولتان سەهاک دەوریّ دیارش بې جە خاسکەردەی بارو ئایینو یارسانی، پەی ئینەیچە، چن کەمو کورپێش وەشې کەردیّ و چن چبوێ تازیچش ئامبتەو ئایینەکەی کەردې، پیسە:

بایەخ دای بە (نیاز خانە) ی و (جەم خانەی) ، سالەو (1316ز) رپکۆزیێکې سولتان سەهاکی جە پۆپەو جموجوولیشانە ببنې.

پیری گۆرەو یارسانی (سولتان سەهاک) سەڈ سالې زیاتەر ژیوان، جە زیدو وبش (پردیوەر) سالەو (791ک/ 1388ز) کوچی دمایبنش کەردەن، هەر چاگەیچ بە خاکی ئەسپاریان.

بەرهەمە ئەدەبیەکې سولتان سەهاکی ئینێ دلې کتببو (سەرەنجام) ینە، بەعزیّ تەریچشان ئینێ دلې تومارەکاو ئایینو یارسانینە.

نموونێ جە شیعرە هەرە بە نامبانگەکاش بە نامې (بې گاوان گاوێ) ، سروودەی چوارەمە جە کتببو سەرەنجامی:

بې گاوان گاوێ، بې گاوان گاوێ

گاوی بێ گاوان، بێ گاوان گاوێ

تا سەر نەسپاران، کەردە وە لاوێ

تا هەق نەشناسن، دوور نە گشت باوێ

هەر سەرێ نە لەوح، وە حزووری جەم

نە سوجوود وە دەست، خەلیفە و خادەم

بێ شک ئەو سەرە، وە تۆمار نبیەن

نە ڕۆژی حەساو، وە شمار نبیەن

تۆمار پیر مووسا، قەڵەم باقییەن

جەمی چلانە، بنیام ساقییەن

ڕەهبەر داودەن، دەسی دامانگیر

تەکبیر چی باتین، بنیامین پیر

جۆز نە گژنیژە، نە عەرەق بنیام

ئاوەردەن وە جەم، پەرێ سەرەنجام

جەم نە دڵی جۆز، جۆز نە دڵی جەم

نیازم زات بێ، چوارکەس دەرهەم

شەرت دام وە بنیام، هەق دام وە ڕەزبار

دەفتەر پیر مووسا، ناز وە یادگار

ڕەهبەر داودەن، چل تەنش وە شۆن

پەرچینش ئەڵماس، هەق وە دۆنا دۆن

نەواو ئاوازی، بۆ وە هامتام

بنیام مەغزی جەم، جەم مەغزی بنیام

زیکر کەران نەجەم غولامان تەمام

نە ڕای مەغزەی دوڕ، مەولای خاس و عام

نەوام عەتری جۆز، جۆز عەتری نەوام

غولامان گرتەن ، قەوا وە قەوام

جۆزم شکەنا، سەریچم سپەرد

پۆسم پاچنا، مەغزم بەر ئاوەرد.

سروودەی یەرەمەو سەرەنجامی باس جە واتەو گوشگبرتەی مبیانو سوڵتان سەهاکی و پیر میکائیلی کەرۆن:

پیرە میکاییل، دەودانی ماوا

چەنی شبخ سەهاک، کەر پەیی دەعوا

مار کەرد وە قەمچی، سوار بی وە شبر

شبرش مبرانا وە خوازی دەلبر

سوار بی وە شبر، ڕاناوە هەی هەی

تا ڕەس وە لەب سیروانی بِ پەی

ئاوازش کەرد هەی شبخی سەهاک

قەبوولّم نی یەن، تق نە پردیوەر

بسازی یانە، بنمانی هونەر

ئەو ڕۆژە یار داود سوار بق دیوار

بچۆ وە ڕاوە، بِ خۆف بِ ئەندبش

بزان میکاییل، ئامان پەرِ چبش

سوار بی دیوار، داوید دانا

وە جۆش هەی هەی، دیوار مەرانا

میکاییل واتش، شبخ سەهاک ئینە

ئەسپش دیوارا مەنما نق وینە

وە قەولّی قەڈیم تا حاڵ کِ دییەن

سەهاک سیحر بازەن، جا دوگەرییەن

ئاوازش کەرد، ئەهای شبخ سەهاک

وە ئەسپت واچە، پەریم سوخەن پاک

داوید وات غولامی، سولّتان سەهاکم

غولامی یەک ڕەنگ، شاهی بِ باکم

میکاییل واتش، بەچو باچە پبش

وبش مەیق ئەحواڵ، بە پرسم ج نیش

وە سرری قودرەت، وە زۆری خاوە

قەدەم ڕەنجنا، شاھ هات وە ڕاوە

ئەو ڕۆژ کە سیروان، چەمش کەفت وە شا

شەوق شا مەولام، سیروان خرۆشا

شا وات میکاییل، سیروان هات وە جۆش

باچە وە سیروان، دەنگش بق خامۆش

میکاییل واتش، نه میر و وه دەس

سیروان فەقارەش، هانه جۆش خەس

شا سوڵتان سەهاک، وه ئاوازی بەرز

خوڕاوه سیروان، سیروان نیشت وه مەرز

شاوه قاڵیچه، نیشت وه ڕووی سیروان

چەنی میکاییل، وه بێدە بەستان

میکاییل واتش، شای ڕۆژی وه دەس

نەوسم وه ڕشی یا، فەرد فەریاد ڕەسی

شا سوڵتان سەهاک، دەسش کەرد وه بەحر

ماهی بەرشته، بەر ئاوەرد وه بەر

واتش میکاییل، گۆشتش کەرە نۆش

سو خوانش مەشکەن، غەمدەری پڕ جۆش

یەک ماهی ژ بحر، ، سەر ئەوەرد ئەو دەر

سەلام سەد سەلام، ئەمیری سەفدەر

وه جوفت ساز نای، دونیا بەحر و بەڕ

کۆ وه جوفتی من، دەرکەندی خەیبەر

جیفتم داینه تۆر، وه پیر دەودانی

یا شاهـ جیفتم دەر، شاهی مەردانی

شا سوقان ماهی، گرد وه بانی دەست

ماهی زینده کەرد، پادشای ئەلەست

وه سڕڕی قودرەت، نووری ئیلاهی

ماهی زینده کەرد، پەی جیفتی ماهی

ئەو ڕۆژ میکاییل، ئاوەرد ئەی وەڵڵا

وات هەقوم تۆڕی، ئەڵا ئەی وەڵڵا

سوڵتان سەهاک دیارتەرین و بە نامبانگتەرین کەسایەتی یارسانەکانەن جە دەورەی تازەنە، یانی دەورەو دمای ئیسلامی، پبسە ئاشکەران یەکەمین وبنەو کەردگاری جە (عەلی) نە بڕ، پی تەشکە جە کومەڵەو کوردەوارینە دمای عەلی، سوڵتان سەهاک بە نامبانگتەرین ڕەمزو ئی ئایینێنە.

ژیرو باوەڕو یارسانی جە شبعرەکا سوڵتان سەهاکینە:

نویستەکێ و ڕەفتارەکێ سوڵتان سەهاکی دەستووری بنچینەیی ئایینو یارسانیێ، جە لایێوە پیوەنی کومەڵایەتی مەیانو یارسانەکا ڕێک مەوزۆن، سوڵتان وبش بە ماتەریال (زات) و گیان (پرتەو) مشناسۆن، لاشەو حۆت کەسەکەی و پرتەو حۆتەوانەی ئاڈییچێ مەگۆڵاوە پەی سەرو جۆهەری بنچینەیی کە (یەک) ەن.

وەسڵ و پیوەنا، وەسڵ و پیوەنا

ها زات و نوورم، وەسڵ و پیوەنا

نەویر ما هەفتەوان، زاتم هەفت تەنا

زات و نوور جەیەک، چەشمە وبم هەنا

ماناش:

من زات و نووڕەنا هەردوێ پیوەڕە، نوور حۆتەوانەن، زات حۆت تەنەن، زات و نوور جە یەک سەرچەمۆ هۆرقوڵیا.

جە شبەرێ تەرشەنە سوڵتان سەهاک دەربارەو (دۆنا دۆن) ی مەدووۆن، لاو ئاڈیۆ هبزو کەردگاری یەکەن، بەڵام یاگێ وبش دڵی تەنە (لاشە) جیاوازەکانە مەگۆڕۆن، جە سەردەمو ئاڈەمیۆ تاکو ئیسە دڵی گەڵێ لاشانە وبش ئەرمانان:

تاسیکە نەبۆ، جۆز نبیەن قبووڵ

هەر لە باوە ئایەم، تا ئاخر ڕەسوول

دۆن وە دۆن ئامایمێ، ئوسوول وە ئوسوول

ڕاهـ یاری هەققەن، پەی یاران قبوول

ماناش:

گەر کاکڵە نەبۆن ژەزی ببیەیش نبیەن، هەر جە ئاڈەمۆ تاکو دمایین پبخامئاوەر شۆنەو یۆیرە ئامایمێ بە ڕێکوپێکی، ڕاو هەق پەشتیوانیمانە، جە لاو یاراوە قبووڵەنە.

جە شبەرێ تەرەنە، باس چانەیە کەرۆن کە گیانو عەلی لوانەنە لاشەش:

غولامان وایە، غولامان وایە

پەی ڕۆژی باق، نیانمان وایە

ئاسمانا مورغا، زەمینا هایە

ستارەی مەزیۆ، نە جامەی خورشید

پیشانی حەیدەر، جای بیم وە ئومید

هەردوو جفت وە هەم، وبنەی مادەونەر

مادەش بنیامین، نەرشەن قەنبەر

دەستووری ئامان، پەرێ گردیشان

شوکر و فیکر و زیکر، وە خواجای وبشان.

ماناش:

مەنسووبەکیما چانبێ، تاکو ڕۆ قیامەتی نیازمان چانەن، ڕچا و ڕەزامەنی و ڕەمز بە زایە نەلان، ئاسمانەرە لوێ و زەمینەنە نیشتێ، هەسارەی پرشنگدار ئینا بەرگو وەرەتاوینە، جیلوەو حەیدەری یی بە یاگێ ئومبڕیم، هەردوبشان یێ بە یۆ، پپسە نبر و مای، ما بنیامینەن، نبرێچ قەنبەرەن، دەستووریێ ئامان پەی گردیمان، شوکر و ژیر و زیکر پەی مورشیدەکا.

جە شبعرێشەنە سوڵتان سەهاک باس جە چل تەن، یانی چل فریشتا و داوودی کەرۆن:

ناز ڕەوای یاران، ناز ڕەوای یاران

حوسێنی شەهید، ناز ڕەوای یاران

توحفەی عەجوز ڕەنگ، تەبربز شاران

قەرینت نبیا، هەوا هەواران

داوود سەر قەتار، چل تەن چلانە

شەفەق کبش سوبح کە بوو نیشانە

سوبح و ڕۆ ڕەنگن، جەو ڕای دبوانە

حەوالّەن بارۆ، پیرەوەی مەکانە

ماناش:

ناز کەردەی شایەستەو یاران، حوسێنی شەهید، ناز کەردەت شایەستەو یاران، نەختینەو زەمینی شارو تەورپزیەن، وبنەو تۆ نبیەن جە هیچ جاو مەکانێ، داوود سەرقەتارەن، چل کەسەکێ ئینێ دلێ ئاڈیینە، شەفەقو ساعبی ببیەن بە نیشانبشا، سەحەر و وەرکۆت ڕەنگەو دبوانەی مرمانا، بابا گۆرە گوزەر مەکەرۆن پەی ئا یاگێ.

سوڵتان سەهاک جە شبعرێ تەرەنە، باس جە حۆتەوانەی کەرۆن، جە ڕاسینە حۆتەوانە مەخسەڈش حۆت یارەکێ سوڵتانی، کە یارمەتیدەربش ببێ پەی ڕاوەبەردەی بەشو گیانیی ئایینو یارسانی، حۆتەوانە ئینێ ببێ:

سەید موحەمەدی گەورە سوارە

سەید ئەبولوەفا

سەید باوەیسی

میر سوور

سەید موستەفا

شبخ شەهابەدین

سەید حەبیب شا .

ئا دەرگا و پەردە، ئا دەرگا و پەردە

غولامان نیگایکەر، ئا دەرگا و پەردە

بەیان بوینان، وبڵکەران هەردە

جە سڕڕی قودرەت، جە ڕەنگیم کەردە

بیای ساجی نار ئیگام ئاوەردە

غولّامان وبڵ نەوان، ئ سەراو پەردە

ساز نام هەفت نوور، جام بې گەردە

جە ئەزەل مبردان، سەر پبش سپەردە

ماناش:

ئ بەرەو پەردە، غولّامەکا سەرنجەو ئ بەرەو پەردەیە بژەیدې، با وبنەکې دیاربیان چانبشا که جە کەشۆ گومرێ یې، جە سیڕڕو قودرەتینە ڕەنگەم دیارەنە، من ساجو ئایبریم پەی ئبگەی ئاردەن، با غولّامې چی سەراو پەردەیە وبڵې نەبان، وەشکەردەی حۆت نووڕا پبسەنە جامێ ببگەردی، هەر جە ئەزەلۆ قەرارش سەردریان.

جەمخانە و نیازخانە:

جەمخانە و نیازخانە، پبسە بارەگا و پەرەسگاو ئایینو یارسانی دۆری باڵاشا هەن، یاگې ئامای دی تەماموو دەستوورە پراکتیکییەکا ئ ئایینێې، سولّتان سەهاک جە ژیوای وبشەنە بایەخێ فرەش بە گلبرۆبییە ئایینیەکا دان، جە شبعرێنە ماچۆ:

ئیبراهیم یەکتا، ئیبراهیم یەکتا

جە هەفت و هەفتەن، تۆ مەنی یەکتا

یەکتا کەس نیەن، وە وبمەن ئاگا

ئینە ئارمای، ئەزەلی ببیا

دەست جەم جە من، قودرەتەش ببیا

ڕەنجە دڵ نەوی، وبم کەردم ئبگا

جەم قیبلەگا، یارانم ببیان

خاسە غولامان، نە جومڵە ئەشیان

هەر کەس نە جەم دا، نە پیر و ئەرکان

وە ڕاست بگبرۆ، دامان سولّتان

ئانە حەقیقەت، مبر، دیاربیەن

جە ڕۆژی حیساو، ئای وە دیاربیەن.

ماناش:

ئیبراهیمی تاک و تەنیا، جە حۆت حۆتەکا، تۆ بە یەکتایی مەنەنی، کەس یەکتا نبیەن، وبم هاگاڵارەنا، ئینە دەسورێ ئەزەلین، دەسو جەمخانەی پەی من جە قودرەتێ ئەزەلیۆ بې، تۆ دڵت ڕەنجیۆ من وبم ئ قەرارمە دان، جەمخانە قیبلەن، یارا بەیدې، دڵې گردینە غولّامې (یارەکې) بەیان، گرد کەسێ جەمخانەنە جە پیر و ماقوولّا، جە ڕاسینە دامانو سولّتانی گبردې، ئینەن هەقیقەت، پیای گۆرە دیارەن، جە ڕۆ حیسابینە خاستەر دیارەن.

جەمخانە، جە ڕوژگارو ڕابەری یارسانەکا پبسە دەزگێوە و یاگې ڕبکۆزیێوە دۆرێ باڵاش ببیەن جە بەدیئاردەی شەعائیرەکاشا، دما ڕۆنە ئا دەستوور و ڕەوشتې چاگە دروسې یې جە لاو یارسانەکاوە پاڕەوی کرێ.

ئەفسانەو دنە هەناری:

پیر میکائیلی دەودانی ماموزاو سولّتان سەهاکی ببیەن، دمای ئانەی کە مەبۆن بە یۆ جە یارە هەرە نزیکەکا سولّتانی، (ساریّ = شاریّ) کناچبش پبشکەشە کەرۆن، چا ماوەنە سولّتان دارو دەسو شا ئیبراهیمی (کە هەلّای زارۆلّەن) مڈۆ دەسو پیر ئیسماعیلو گولّانی پەی ئانەی دلې باخو نیهالّینە بنیۆش، فەرمانو سولّتانی جابەجا کریا، دمارۆ دارەکە رِساو گولّش گېرتو هەنارش گېرت، هەناریّ ماران پەی سولّتانی، سولّتان فەرمان مڈۆ پەی ئانەی جەمخانەنە گلېږې باوە، گردو یارا جەمې بان، ئانە یەکەمین جەم ببیەن جە پردیوەر کە دمایی نامبشان نیا (نیاز).

سولّتان داوامەکەرۆن ئەو پیر بنیامینی پەی ئانەی دۆعاو نیازی بوانۆوە، بەلّام جە حوزوورو سولّتانینە پەیش هۆرنەسوورپیا، سولّتان رِوەشکەردە داوودی و پیر مووسای، ئاڈییچې پەیشان نەکریا، ئینجا رِوەشکەردە چنیّ جە یارەکاش، بەلّام بې سوود بی، کەسشان پەیشان نەکریا، ئیتر سولّتان فەرمانشدا سەیید محەمەدی گۆرە سوارەو کورپیش داواکبش جابەجا کەرۆن، ئاڈ دەسشکەرد بە وانایۆ دۆعاو نیازی:

وە ئیشارەی شا، وە فەرموودەی یار

وە شەرت بنیامین، پیری سەر قەتار

وە رِازی داوود، رِاهنمای کوففار

وە قەلّەم زەررین، مووسای دەفتەردار

وە قەدری حیشمەت، موستەفای زۆردار

وە خدمەت کەردە، پاک پیری رِەزیار

وە نازی جەمعی، ئولیای نازدار

وە نازی جەمعی، ئاولیای عەتتار

(عطار نیشابووری)

هەر جە رِۆژ ئەزەل تا یەومولشمار

(یوم الشمار -- یوم الحساب)

کەردەبې یارسان، سەف بۆ نە تۆمار

دمای ۋانایۆ دوعیّ، هەناری مڈان وەرخزمەتو داوودی پەی ئانەی بەششکەرۆن ملو ئاماڈەبیا جەمیرە، ئاڈییچ بەشش کەرۆن، بە رِېککۆت دنە هەناریّ مەگنۆ درزەو فەرشەکا، دمای چۆلّبیەی جەمخانەی، (شاریّ) دەسکەرۆ بە پاککەردەیۆ یاگې جەمەکەی، وەختو گزیداینە دنە هەنارەکەی مبزۆژە، هۆرشگېرۆوەو منیۆش دلې دەمیش، دمای موددەتیّ لەمەش پەرەبۆ، ئینجا جە دەمشۆ کورپیّ جە ئەڈیّ بۆن، پەرجۆبیّ تەرو کەردگاری بەرمەگنۆ.

سولّتان فەرمان پەی داوودی بەرکەرۆن کە زارۆلّەکەی پەی ماوەو یەرې شەو و رِوۋا ژزانە دلې تەنووریې، دمای یەرە رِوەکەی سەرو تەنوورەکې بەرزکەراوەو زارۆلّەکە هۆررزۆوە سەرو پەیا و سلّام ئەو سولّتانی کەرۆن:

یادگاری یار، ئوسا بیش مەنزوور

پەرې نیشانە، نیاش نە تەنوور

نیاش نە تەنوور، نە شەرارەی نار

فەرما وە داوود، سەر تەنوور بنیار

سیّ رِۆژ سەبرش کەرد، داوودی رِەهبەر

نیازش وەرکەرد، ئاما وە نەزەر

فەرما وە داوود، نە عەینم باوەر

دیش ئاما وه سەر، پادشای پردیوەر

یادگار جه تەنوور، ورێزا ئەو پا

وه لەفزی شیرین، سڵام دا وەشا

بەرگی خود ڕەنگی، کەرد وه خەڵاتەش

تەمام کوردستان، کەرد وه بەراتەش

پاسه بەرمەگنۆ ئانەی کە ژیانەنە دڵ تەنووره بڵبسەدارەکێ (بابا یادگار) ببیەن، کە داوودی ژستەنەنە، دمای یەرێ شەو و ڕوژا بەرشائاردەنۆو سڵامش کەردەن پاشای .

پەڕجوو (موعجیزەو) پێڵابییەی بابا یادگاری پیسەنە پێڵابێۆ حەزرەتو عیسای.

عابیدینو جافی (1320ز_ 1394ز.)

عابیدین: کورِو (نووروڵڵاو جاف)ین، بە پاو کتیبو سەرئەنجامی ساڵەو (720ک) جە شارەزوو ئامان دنیاوە، لاو مەڵڵا ئەلیاسو شارەزووریۆ دەسشکەردەن بە ژانای، دماتەر زانستەکێ کەلام و بەلاغەتیش لاو مەڵڵا غەفووری شارەزووریۆ ژانێنێ، پیوەنییش چەنی خونەوارا و پاڕەوا سوفیزمی بەهێز بییەن، دمایی یاوان بە سوڵتان سەهاکی و بییەن بە یۆ جە یاران و پاڕەواش. دما ساڵەکا سەڵەو (797ک_ 1394ز) کوچی دماییناش کەردەن.

عابیدین، یۆن جە شاعیرە نامدارەکا ئەدەبیاتو یارسانی، زوانی شیعریش تێکەڵاوەن، زیاتەر لاو دیالێکتو کرمانجی ژارینیرە مەڕیۆژە، سەرەڕاو ئانەیە کە شیعرەکیش بە هەژاو دیالێکتو گورانی واچیێنێ، هۆڵبش دێنێ پیسە ئەدەبی میللی و زوانو ساکارو دڵ خەڵکی شیعرێ واچۆن، هۆکارو ساکاریەکەیچش زیاتەر ئانەبەییەن کە عابیدین دەنگش وەشبییەن و یۆ بییەن جە تەنبوور ژەنەکا سوڵتان سەهاکی.

پیسە بەرمەگنۆ چا سەردەمەنە کۆرسو چرپەی سروودە ئاینیەکێ یارسانی بایەخدارێ و پەڕ زەوقێ بیبنێ، جە دەرە شیعرێنە نامێ بەعزێ دەنگ ژەشاو تەنبوور ژەنا ڕوژگارە کۆنەکا چواردەورو سوڵتان سەهاکی ئامێنێ:

نەکیسا، ئەحمەد، باریەد، عابیدین

ها فەرهاد، داوود، شاپوور، پیر مووسین

(نەکیسا و باریەد) جە دەنگ وەش و موسیقاژەنەکا سەردەمو خوسرەوی پەروبزی ساسانی بیبنێ، ئانەی یاگێ سەرنجیەن، ئانەن شیعرە لیریکییەکێ عابیدینو جافی، ئانیشا کە بە دیالێکتو کرمانجی ژارینی واتبنبش سەرو کیشو هەشت سیلابی شیعرێ میللیێ (فولکلور)ی ڕێکیژسیبنێ، هەرچی شیعرەکێ تەربشەنێ کە بە دیالێکتی گورانی واتبنبش، بە دەستورو کیشو شیعرەی گورانی بەرنەشیەن کە (دە سیلابین). جە کتیبو (دەورەو عابیدین)ی بەشێ جە شیعرەکا شاعیری جەمێ کرێێنێ، جە شیعرێنە شاعیر ژیر و هەسش بەرمەوزۆن وەراوەر بە (مەعشووق)ی، فرە شۆنیشەرە گیڵان تا ئیستەنشۆ:

من عاشقی خاوەند کارم

عەشقی یارە وا بێ عارم

ئەمن گراو شاو وار یارم

نوختەی خودا وا لە زارم

ئەز کە وێڵ بووم لەجێ و شارم

بەلەدمی کرد شای شاسوارم

بەزەربی دەست کەماندارم

به فیدای یاری کردار دارم

که منی خسته سەر ڕێی ڕاسی

هەتا بژیم بە بێ کەسی

من عابیدینی کاکەییم

ئاخر بە یاری خۆم گەییم

جە لاو شاعیرێ کەردگار ڕانیشاندەرو وەشکەرو گرڎ چپوێن، بەختیار ئا کەسەنە کە ڕای ڕاسە بیزۆژە:

خودا ئاوی دا بە تۆمم

سەوز بوو گۆنەڵ لەناو هۆمم

گوڵی کردە و بتەی جۆمم

گەییە کشتم بە هەفت یۆمم

هەر وەک حەنیف میۆ و مۆمم

تووایەوە لە تەک زۆمم

بە دووی ڕاستی گەڕا دۆنم

تا دەرکەوێ جێگە و شوێنم

دی کەس نییە بکا لۆمم

هەڵسێ و بێتە بەر و بۆمم

چونکە پاک و ڕاست و ڕۆنم

لە بۆ دوژمن بای سەبۆنم

خودام ئەوێ و وەک ئەستۆنم

لە بۆ خەڵقی ڕەهنمۆم

ئەچی شیعرینە باس جە خەلق بیەو ئاڎەمیزادی کەرۆن، کە خوڎا خالقی ڕاسیەن، ئاڎ ئاوەو تۆموو ئیمەش دان، تۆمەکێ چرۆشان بەردان، دماتەر گوڵشان کەردەن، دمای حۆت ڕۆا تێگنانشاوە، پیسە ئایینو ئیبراهیمی بییەیم ڕۆشنەن، ڕۆشنایی یاوان خانەوادەم، من خوڎای پەرسوون.

ڕۆ حەشری جە لاو یارسانەکاوە:

بەپاو ویر و باوەڕو یارسانەکا ڕۆ قیامەتی جە دەشتەو شارەزوورینە خیزیۆ، چوونکم شارەزوور خاکێ پیرۆزەن، پیسە ئایینەکا تەری، کە هەر یۆشان خاکێ پیرۆزو وپشان هەنشان، باوەڕشان چامنەن کە قیامەت سەرو ئا خاکەیشاوە خیزیۆ، عابیدینو جافی ماچۆ:

بە پێی وتەی سەرەنجامم

لە شارەزووڕە ئەنجامم

یارم لەوێ دەدا کامم

لە بادە پڕ دەکا جامم

سارێژ دەکا ڕێژ و زامم

تا بگەمە هەمی دامم

من عابیدینی هەورامم

دڵداڕی جوانی خواجامم

جە شبەرێ تەرەنە عابیدینو جافی ئانەیە پیشانە مڎۆن کە کەس و کارو وبشش جیائاستەن، پەشتیش کەردبنە ناوچەو سازانی و ڕوەشکەردبنە پەردیوەری ببیەن بە یار و پارەووق سوڵتان سەهاکی:

داوودم تۆپی، دەلیل و پیرینم

ئەم جار سارێژ بوو، زۆخ و برینم

ئەوەڵ و ئاخیر، شاهی دێرینم

هاتگم بۆ بەزم، جەمی سوڵتانی

کەمتریخی کەم، بەو غوڵامانی

دەرچووم لەناو، قەومی سازانی

چبگەنە کە ماچۆ (شاهی دێرین) مەبەسش سوڵتان سەهاکەن.

دمای ئانەی عابیدینو جافی بە خزمەتو سوڵتان سەهاکی میاوۆ، ئی واتەوگوشگبرتەیە مبیانشانە ڕوەمڎۆ:

عابیدین ماچۆ:

مەلا لەینە پێ خۆشە

بەزمی مەردان پێ خۆشە

بنیام ساقی لەو هۆشە

سەریان لە ژێری کەوشە

وەرن لە نوێژ کەن تۆبە

تۆبەی ئیخلاس یەک نۆبە

سەهاک خودای دوو سەوبە

ئەچی شبەرښە (سوڵتان سەهاک) ی بە خوڎاو هەردوە دنیاکەی مزانۆ.

سوڵتان سەهاک جوابش مڎۆوەو ماچۆ:

ها قبوول بیا، ها قبوول بیا

ڕەجای عەبدینتان ها قبوول بیا

دیدەم وە ڕەحمەت پەنات دیبا

مورغوم وه مەیلتان وه وەست ئەو ئەشیا

تا حەماڵ کۆڵش نەوەرۆ وەجا

نمەیان پەنەش ئوجرەت کراها

ماناش:

ئانە من قبووڵ بییا، سایەو دوعاو عابیدینی من قبووڵ بییا، خەتا بە ملو وبتان، تا حەماڵ کۆڵەکەیش نەیاونۆ مەنزڵە، کرێ مانیای و ڕەنجیش پەنە نمەڕیۆ.

زوانو عابیدینو جافی جە شبەرەی میلییۆ نزیکەن، بەڵکم بە فرەیی شبوە زوانی جافی بەپاو ناوچە جوغرافییەکا فارێۆن، پەوکەی چا ناوچانە کە نزیکبێ بە دیالێکتو کرمانجی ژاریێ زوانی کوردی، شبوە زوانەکەشا تبکەڵاوەن، ئ بەرکۆتەیە زیاتەر جە ناوچەو شارەزووری و لاو وەرنیشتو ڕوخانەو سیروانینە هەسش پەنەکرێۆن.

شا ئیبراهیم ئەیووت (1324ز_ 1407ز):

شا ئیبراهیم کورِو سەیید موحەمەدی گۆرە سوارەو کورِو سوڵتان سەهاکین، نازنامی ئاییئیش (ئەیووت) ەن، بە ماناو (ڕوجیار) ی.

(مەلەک تەیار) بچشان پەنەواتەن، بەپاو کتبو سەرەنجامی جە ساڵەو (725ک/ 1324ز) ی دەگاو شبخانی جە ئەڕێ ببیەن، ئەڕاش نامبش خاتوو (زێنەبە) کناچێ میر خەسرەوی لورستانی) ەنە، سەردەمو زارۆڵەییئە جە خانەقاو سەرگەرمی چەمبش کەردبێ و پەروەردێ بیبنە، سەردەمو گەنجیشەنە، دەرسی ئاییئی و عەشقی خوڕاییش جە سوڵتان سەهاکی وەرگبرتەن، شا ئیبراهیم سەرو داواو سوڵتان سەهاکی پەی ڕاوەبەری ناوچەکانو پانیشتو کورڕەسانی مەگنۆڕا، سەرمڕۆ گەڵێ ناوچا، پەی دماجاری جە دەگاو (سەرانە) ی کە ئیسە (بابا یادگار) ش پەنە ماچان، نیشتەجابۆن، هەر چاگەیچ ساڵەو (810ک/ 1407ز) کۆچی دماییئ کەرۆن، یارەکێ شا ئیبراهیمی جە ناوچەکانو خانەقین و مەندەلی و کەرکووکی پەنەشان ماچان (کاکەیی) ، ئیێ پارەوی ژیروباوەرِو یارسانەکا سەردەمو (شا ئیبراهیم) ی کەران، کومەڵە شبعرێ شا ئیبراهیمی بە نامِ (دیوانو ئەیووت) ی، ئیێ وەردەسەنە، فرەو شبعرەکا بە شبوەو بەند (کوپلە) ڕیکۆزیێنِ، هەر بەندێ سەبارەت بە سەرئاماو پبخامئاوەرێ، یان پیرێ، یان وەللیێ، یان سۆفیێ، یان گۆرە و پیرۆزێ ئاییئین. گردشان چواردەورو ژیروباوەرِو (دۆنا دۆن) ی مەسوورِیاوە، بە تەرزو ئیپۆسی ئەفسانەیی بەرش ژۆژۆن.

جە بەندەکاشەنە دەربارەو قۆمیاکەو (نووح) ی، باسو تۆفانەکەی کەرۆن، ئانەی دڵِ ئەفسانە کۆنەکا و ئیپۆسی گلگامیش و تەورات و قورئانینە باسکریان، ژیروباوەرِو دۆنا دۆنی یارسانی بە ئاشکەرا چی بەندبنە دیارەن، گبیانو بابا یادگاری دڵِ لاشەو (سام) و کورِو (نووح) ینە وبش ئەرمانان، گبیانو (حام) ی دڵِ شا ئیبراهیمی و گبیانو (سام) ی جە بابا یادگارینە بەرکەوتبنِ:

زوڵاڵی کۆی کام، زوڵاڵی کۆی کام

یادگاری من، زوڵاڵی کۆی کام

چاگا تۆفانێ، مێردان وست وە دام

نووحی نەبی بِی، گەشتی یو ئەرشام

تیرەداز بیمان، ئەز نامم بِی حام

کاکەم یادگار، نامش بیا سام.

ماناش:

تۆ ببوەنیت بە کۆ پاکیۆ هەن، ئەی یادگارو من، تۆ ببوەنیت بە کۆ پاکیۆ هەن، وەختو توفانەکەینە مەردبت چەنی ببنِ، نووح پبخامئاوەر و یارەکبش دڵِ کەشتینە ببنِ، من نامبم (حام) بِی، یادگاری کاکەم نامبش (سام) بِی.

جە بەندێ تەرەنە شا ئیبراهیم باسو سەرئاماو سیاوەشی کەرۆن، ئینە کورِو کەیکاوسین، زاروڵێوە زەریف ببیەن، وەختێ تەمەنش یاوان بە حۆت ساڵی، کەیکاوسی تاتەش سیاوەشش ئەسپاران بە ڕوسەمی پەی ئانەی فبرو ڕاوەشکاریش کەرۆن و مەشقو جەنگاوەریش چەنی کەرۆن، سیاوەش چەنی ڕوسەمی باڵاش کەرد، وەختێ بە گەنجی و لاوی گەڵانۆ یانەو تاتەیش، (سوودابە) ژەنەو تاتەیش (کەیکاوس) دڵبەندەش مەبۆنو حەزش چەنەکەرۆن، بەڵام سیاوەش هیچ مەیلێش پەی بابەژەنەکبش نەببیەن، چانەیۆ بابەژەنەکبش قینیش چەنە هۆرگبرۆن، دمایی بە فەرمانو تاتەیش (کەیکاوس) ی سیاوەشی کورِش ملۆ پەی جەنگو تورانیا، بەڵام چاگە چەنی ئەفراسیاوی جەنگش نەکەردەن، بەڵکم ئاشت ببیەنۆچەنیش، وەختێ کەیکاوس ئانەیە مژنەوۆ گلەیبش چەنەکەردەنو تووڕە ببیەن، ئیتر سیاوەش جە تەرسەو تاتەیشەنە، جە وەڵاتو تورانیانە مەنەنۆو چەنی ئەفراسیاوی ژیوان، دمایی (فەرەنگیز) کناچی ئەفراسیاویش مارەکەردبنە، (گرسیۆز) براو ئەفراسیاوی قینێ فربش وەراوەرو سیاوەشی ببینە، ئینەیچە پاسەش کەردەن دەسکەرۆ پیلان و ئاشوویبِ وەراوەرش، پەی ئانەی وەرچەماو ئەفراسیاوینە سیاوش کەرۆن، دمایی بە فەرمانو ئەفراسیاوی، سیاوەش کوشیۆ، شا ئیبراهیم چی بارۆ ماچۆ:

ئیبراهیم عەیان، ئیبراهیم عەیان

دەروونم جۆشا، مورغم کەرد عەیان

مەزهەر تووس بیم، شازادەی کەیان

پووری شا نۆزەر، زەررین پۆش بەیان

کاکم یادگار، دۆنی سیاوەحش

نە پشت کەرد وە ئێران، وە دەوانی دەو

کوشتە بِ وە تبغ، شای ئەفراسیەو

تاگرِەی فانوس، خەسرەو بی ڕەوشەن

وە زۆری ڕۆستەم، هەق با بش سەن

جە سروودێ تەرەنە شا ئیبراهیم جارێتەر پەنجِ پەی داستانو سیاوەشی کبشۆ:

زوڵاڵ کۆی ئەلبووس ، زوڵاڵ کۆی ئەلبووس

یادگار من، زوڵاڵ کۆی ئەلبووس

کاکەم سیاوەحش، هوونەش جۆشا جووش

ئەز سەندم هەقەش، یورتم بیا تووش

ئەوسا نە یەک بین، مێردانی ئالووس

شام نەعرە کبش بی ، گورزدار کاووس

جە بەندێ تەرشەنە سەرئاماو یوسفی مەگبڵنۆوە، ئی قۆمیا پەندێ قوولەی سایکولوجی دڵی ئادەمیزادی دۆر کەراوە: وەشەویسی تاتەی وەراوەر بە کورِیش، قینەو برای پەی برای بە مەڵامەتو ئانەی جە لاو تاتەیشاوە وەشەویستەرەن، دڵداری مبیانو یوسف و زڵبخێ، هامسەرەو عەزیزو میسری (پووتیفار) ، یاوا بە پلێوە کە قاڵبێ سوفیزم وەرگبرۆ.

شاعبرو یارسانی کورد (شا ئیبراهیم) جە بەندێ حۆت نیمە دبرەی شبعرەی یەک قافیەینە، پِ تەرزە تەماشەو مەسەلەکِ کەرۆن:

زوڵاڵ کۆی کەنعان، زوڵاڵ کۆی کەنعان

یادگار من، زوڵاڵ کۆی کەنعان

چاگا غولامان، خەجڵ بین یەکسان

تاجیر باشی بی، شام نامش رەحمان

کاکەمش بەرکەرد، نە قەعری زیندان

یووسف بی کاکەم، زولەیخاش ئەستان

عەزیزی میسری، ئەز بیم جەومەکان

باس جە خەجالەت بییەی هەرزەکارا کەرۆن، کە مەبەسش برێکی یوسفینی، ئاڎ حەزرەتو یوسفی بە براو وبش منیۆرە، چوونکم باوەڕو (دۆنا دۆن) ی بنەماو یاوانەو ئاڎییشان، دیارەن ڕوحو یوسفین بە دۆنا دۆن ئامان پەی بابا یادگاری.

شا ئیبراهیم بایەخێ فرەشدان بە قۆمیا کونەکا و بەکارئاردەیشان پسە ڕەمزی:

باوکم لە کوردانە، من کورد نەژادم

من لەو شێرانەم کە ئازا و جە سوور بوون

سوپای زەحاکم ورد و خاش کرد

چبگەنە قرمزی گبیانو وبش بەپاو ژیروباوەرو دۆنا دۆنی بە گیانو کاوەی ئاسنگەری مزانۆ.

ئا شبعری ئینێ دڵی دەفتەرو (دەورەو قرمزی) ، بە نامی قرمزی وبش و یارەکاشۆ تومارێ کرێنی، فرەبشان جە واتەو گۆشگبرتەی مبیانو قرمزی و یارەکاش بەرمەگنان بە مەبەسو ڕوشنکەردەیۆ ژیرو باوەڕە پراکتیکیەکا ئاییبنو یارسانی ئامێنی دڵی، ئی واتەو گوشگبرتەیە بە شبوە بەند (کوپلە) ی یەرە نیمە دبڕە شبعربیە، دە سیلابی و یەک قافیەیی وبشان بەرمەوزان.

هەر چا وەختەنە کە قرمزی سەرو زەمینیۆ پبژابیەن، کاکە پیرە واتەنش:

بلا مار بووریم، ئەو یانەی یاری

پادشاهان ئاما، گەنج کەفت شاری

ئەی داد سوارن، نووڕش کرد داری

کاکە عەرەب جوابش دانۆ :

هاکما ندار من مۆ، ئەو کەمان سەختی

غولام ئەو کەسەن، بشناسۆ وەقتی

خواجەمان ئاما، ئەو سەر سەختی

ئینجا کاکە ڕەحمانی واتەن:

عەممەمان دانا، تاها تەبارەک

بیدی پردیوەر، ئاما دلارەک

خوا جەمان ئاما، یوورتش مبارەک

عەممەمان دانا، تاها تەبارەک: مەبەسش جزمەکا (عەممە، تەها، تەبارەک) و قورئانی پیروزیەن.

دماتەریچ خاتوو زەڕیانووی واتەن:

کارخانەی خواجەم، کرد بەینی ڕیزوان

ئیدا و سواران، شبتش کەرد خەزان

نه پردیوەر دارست کەس نەزان

واتەو گوشگەرتەی قرمزی و یاراش، چا وەختەنە ڕوەشدێنە کە چەنی مەسەلێوە ڕووگیرێ بیبێ، زیاتەریج ئا مەسەلێ کە پیوەنیشا هەن بە ئایینو یارسانیۆ، چن مەسەلێ چانبشا:

کومەڵێ جە خەڵکا جە ناوچەو کەشو شاهوی، بەرازە ڕاوە کەرانو گۆشتەکەیش بە کەباب کەران و مەوەراش، وەختێ ملانە خزمەتو قرمزی شاو گەردوونی، پەنەشان ماچۆ: بوۆەو حەرامیشا وەنەمێ، ئاڵییچێ ماچان بەڵێ پاسەن، ئینجا قرمزی ماچۆ:

یاران ئاشناسان، ئاهۆنی ئاهۆ

هەر کەس گۆشت گلە چنش مەیابۆ

زەمین و ئاسمان، بارەش تەنابۆ

ماناش:

ئەی یارا، یۆ بە یۆ شمەم ئەشناسێندێ، هەر کەسێ گۆشتش ژاردەبۆ بوۆەش مێ، خەریکەن زەمین و ئاسمان بەیاوە یۆ.

کاکە پیرە ماچۆ:

قرمزی ئاما ئەوسەر تا سەری

ڕەوشان ئاوور، جە تەنگە بەری

گلکش بنیامین، وە یار بشکری

قرمزی ئاما چیسەر تا ئەوسەر، ڕۆشنایی ئایرەکەیش تەنگیبەرش ڕۆشنکەردۆ، پەنجێ بنیامینی دڵی یارینە ئاشکەرا بییە.

قرمزی جوابش مدۆژە:

یاران ئاشناسان، نیۆ بێ بە سەر

شک باران میۆ، وە تبغی دوو سەر

گاوی بنیامین، مار خون ماری خوەر

ماناش:

ئەی یارا، شمەم ئەشناسێندێ، چبو نبیەن بەبێ سەر، ژاران مەبۆن بە شمشێری دوە سەرە (زولفەقار) ، جارێ بنیامینەن، جارێ خاوەن مار و مارگر.

دیسان ماچۆ:

کووچە سایی کەرد، ئەی مردار هوری

جە شەرت بنیامین، بیا نام بەری

پەریشان کیانا، گۆشتی ئەستری.

پەرسەی دوەمەو یارەکا قرمزی:

بەشێ جە یارانو قرمزی چەنەش پەرسان: ئیمەی یارسانی ئەهلوو هەق چی مەشۆم ڕۆچێ گبرێ؟

قرمزی جوابشان مڵۆژە:

شا کەرەم کەردەن، ڕووزە بایتلەن

هەر کەس ڕووزەش کرد، زەهری قاتیلەن

ز شەرت بنیامین، هەم ئەو عاتیلەن

ماناش:

شا کەرەمش کەردەن ڕۆچێ باتڵەنە، هەر کەسێ ڕۆچێ گەرۆن پەسەنە زەهری کوشندە ژەرۆن، بەپاو مەرجەکا بنیامینی کەسێ بکارەن.

دیسان قرمزی ماچۆن:

تەمامی ئەعزاش میکە بو ڕووزە

ئینکاری ئەزەل، نە ئاتەش سووزە

ئەهلی هەقانم، مەدا من ڕووزە

ماناش:

گردو ئەڤامەکا بێ ژاردە نمەکەرە، ئانەی ئینکاری ئەزەلی کەرۆن، بە ئایبر مەسۆچۆن، من ئەهلوو هەقینا، ڕۆچێ نمارە پەی من.

کاکە پیرە ماچۆ:

پاشا ئەمانە، دڵ پڕ ئەندۆوە

هەر کەس ڕووزە گرت، قەومی نەنۆوە

داخل وە میللەت، هەفتا گرۆوە

ماناش:

پاشا، ئەچی چبوا دڵش پەڕ غەمو پەژارەن، ئا کەسە ڕۆچێ گەرۆن جە قەومو نەبییەین، ملۆنە دڵێ حەفتا تاقمەکەو جەحەڤەمی.

کاکە عەرەب ماچۆ:

دۆست پادشام کەرد، مووچەی ناچان

وەزەمین ناچە چووب دوو حاچان

نیشانە نەنۆ، سویل وبش پاچان

ماناش: پاشام مووچەش پەی گردو زینەوەرا بریۆ

سەرو زەمینیۆ، لوۆا شۆنەو گرد زینەوەرێرە

نیشانێ تازێ ئانبێ، سمبڵبش پاتبێ.

کاک ڕەحمان ماچۆ:

هەر کەسی کە یار، نەگبرۆ ڕووزە

سێ ڕووزە گیران، نە ئاتەش سووزە

خاران نەزانان، یەک ماهـ سێ ڕووزە

ماناش:

هەر کەسێ دوسەن، با ڕۆچێ نەگبرۆن

گەر یەرې ڕۆې ڕۆچې گېری، بە ئاییرو جەحەڼەمی نمەسۆچی

برایانې ئېمە نەزانانشا، یەک مانگ یەرې ڕۆېن.

عزرائیل ماچۆ:

یا ڕووزە نەیۆ، یا شا ئەمانە

هەر کەس ڕووزە گرت، ئەو بې سامانە

ئاخر کە شکار، گورگ دەمانە

ماناش:

با ڕۆچې نەبان، دەخیلەنا پاشا

ئانەی ڕۆچې گېرۆن، ئا کەسە بې سامانەن

دماجار مەبۆن بە نەچیرو دەمو ۋەرگا،

چېگەنە مەوینمې شەعائیرې یارسانەکا بە شېعرەو ئاواز بەرمەوزیا، ئی دەسوورې سەرو زوانو ئەولیا گۆرەکاشاوە ئامێنې دلې، گەر گۆرې یارسانەکا شاعېرېچ نەبیبا، قسې و مۆچیاریەکېشا دماتەر خزێنېنە دلې قاڵبو شېعرا بە زوانی هۆرامی .

واچې (قرمزی) کە نازنامەن، واچێوە ئازەربایجانی (تورکمانی) یەنە، بە ماناو ڕەنگې (سوور)ی ئامێنە.

بېجگە چانەیە، جە کتېبو (سەرەنجام) و یارسانینە، چن شېعرێ بە زوانی تورکمانی هەنې کە چانېشانە جە کوردیۆ فاڕێبا پەی سەرو زوانی تورکی، چونکم بەشێ جە یارسانەکا بە نەژاد تورکمانېنې، چەنی ئانەیچە زوانی ڕەسمی ئایینەکەیشا هەر هۆرامین.

عەلی قەلەندەر (1434ز---1484ز):

عەلی قەلەندەر یۆن جە گۆرەکا ئایینو یارسانی، بەپاو نامەو (سەرەنجام) ی ساڵەو (838ک/ 1434ز) جە دامانو کەشوی داڵەهوی جە ئەڎێ بېیەن، ۋانای سەرەتاییش هەر جە مەڵبەڼو وېشەنە تەمامنان، پەی زیاتەر ۋانای لوان پەی دینەوەری، دمایی لوان پەی شارو بەغڎای، چاگە خەریکو سەرپەرشتی کەردەی ئایینو یارسانی بېیەن، هەر چاگە ساڵەو (889ک/ 1484ز) بە دەسو چن کەسێ تیرورستی، تیرۆر کریان.

عەلی قەلەندەر دمای سوڵتان سەهاکی پېڎابېیەن، پایەو مەقامش پېسەبېیەن شائیبراهیمی ئەیووتی، دمای کوشتەی عەلی قەلەندەری بە مەبەسو درېژەدای بە ڕېبازەکەیش و ئا ڕېکۆزیایە کە سەرپەرشتیش کەردەن، دوې کەسی جە یارەکاش بە نامەکا (دەدە عەلی و دەدە حوسێن) بنەماڵەو عەلەی قەلەندەریشا پېک ئاردەن. بەرهەمێ بە قیمەتو عەلی قەلەندەری کە پەیشان مەنەنۆ (سروودەی دوەمە) کە ئینا دلې کتېبو (سەرەنجام) ینە، هەر ئا سروودې بە پچڕ پچڕی دلې دەفتەر و دیوانە ئایینیەکا تەرو یارسانینە تۆمارەکرێنە.

سروودەی دوەمە جە کتېبو (سەرەنجام) ینە جە بەشە شېعریەکەو کتېبو پیروزو ئایینو یارسانی (سەرەنجام) ەنە جە (10) پارچە شېعرا (سروود) پېکئامان، سروودەی دوەمە جە نیارەی عەلی قەلەندەرینە، بە نامې (عالی قەلەندەر تاریفې فاڕیای ناخو وېش کەرۆن).

ئی شېعرې سەرو بنچینەو بەند (کوپلە) ی نرێنەرە، شانزە بەندېنە، نیمەو بەندەکا (13بەند) دوە بەیتېنې (چوار نیمە دېڕې) ، یەرې بەندېچشا شش نیمە دېڕە شېعرېنې.

دوە بەیتەکې عەلی قەلەندەری چواردەورو ۋیرێ فەلسەفی، یان دانایی، یان پەنې و مۆچیاری، یان قومیێوە کوڵ مەسووڕیاوە، بېگومان ئینېچە دلې جۆهەرو ۋیرو باوەڕو ئایینو یارسانی نمەزیارە، بەڵکم گردشان پەی مەبەسو ڕۆشنکەردەیۆ ئایینەکەیەن، پەی ڕازیکەردەی خەڵکین بە باوەڕئاردەیشان بە ئایینەکەی.

پېسە جە بەندەکا ئی سروودېنە بەرمەگنۆ هەر بەندێش سەربەوېنەو پېوەنییش بە بەندەکا تەریۆ نېیەن، یانی هەر بەندێش بەرهەمێ ئەدەبی سەربەۋېن، چەنی ئانەیچە گرد پېوەرە وەختێ جەمې کریان ۋېنێوە گردگیری ڕېکوپېک مرمانا، مەگنا وەرچەم، پېسە گیانێ ئیپوشی (مەلحەمی)

سەرانسەرو سروودەکەنە بۆن، چونکم شاعیر گەڵانۆ پەی تاریخوو هەرە کۆنی ئایینەکەیش، جە حەزرەتو ئادەمیۆ تا سەردەمو ژیوای وبش، چا ماوەنە جە لاو هۆرچنیەو پێکەرەکانە مدران، ئانی گیانو کەردگاریشا دڵی لاشەو ئادەمیزادینە ئەرمانان، شاعیر ئی ئەفسانە جوانبشە ژستبنبنە قاڵبێ سوفیزمی کوزموسی پاسنۆ کە گردشان بەرکۆتێوە کومەڵایەتی – سیاسی—لاهووتی (نەتەوە—چین—ئایین) بە گردو تەنگوچەڵەمێشاوە دڵی یەک چبوینە تاویانۆ (کەردگار).

عەلی قەلەندەر ماچۆ (1) :

ئەو کۆی سەرەندیل

عالینان عالی، ئەو کۆی سەرەندیل

قوربانیم کەردەن، نەوانی زەلیل

هابیل بیانی، کوشتم کەرد قابیل

ماناش:

ئنەو کەشو سەرەندیلی بەرزەنا

قوربانیم دان تا دەربازەو خوڵای نزم نەبۆ

بەڵام قابیل ئارەزو منش بەدی نارد، منش کوشت.

عەلی قەلەندەر ماچۆ (2) :

سەری وبم سانەن

عالینان عالی، سەری وبم سانەن

تەسویری جامم، هیچ کەس نەوەنەن

جەمشید ببیەنا، جامی وبم بەنەن

من سوڵتانەنا

من بەرز و بڵندەنا، سەرەم سوڵتانا

وبنەو جامینا کەس نمەیاوۆشەنە

پبسەنا جەمشیدی، جام بەشێن جە من.

عەلی قەلەندەر، یۆن جە پیرەکا یارسانی، تەمەنێش خەرج کەردەن ڕاو یاونای ژیروباوەڕەکاشەنە، کە بە شبعرێ بەرش ژستەن، فرەو بەیتە شبعرەکبش ئینێ دڵی کتببو سەرنجامینە. باس جە باوەڕو دۆنا دۆنی کەرۆن، ئاڎ گیانو وبش بە هینو پبخامئاوەرا، پاشاکا، ئیمامی عەلی، حسێنی کورپیش مزانۆ، کە بە دۆنادۆن ئامان پەیش.

عەلی قەلەندەر ماچۆ:

گەردی دۆنا دۆن

مەی بوانیم، گەردی دۆنا دۆن

ئامایم دۆن وە دۆن، بەگاندیم ئەوشوون

ئیرەج بییانم، پووری فەرەیدوون

ماناش:

من ئیرەجو کورِو فەرەیدووِنی بەنا، بە دونا دون ئامانِی تاکو یاوانِی ئەگە.

دیسان عەلی قەلەنفدەر مچۆ:

مەستی مەی نۆشەن

عالینان عالی، مەستی مەی نۆشەن

هەر وەخت کە جیهان، وە هەم مەخرۆشۆ

چاکەی ناو دەم دا، یا ساقم کەبشۆ

سیاوەحشەنان ، هوونم مەجۆ شۆ

قاف تاکو قاف جیهام، وە هەم مەخرۆشۆ.

ماناش:

من مەسسەنا، مەسسو مەینا، گەردوون گرد مەخرۆشیۆ، گردو چەویم وەنە مەنام کریان، پەسە سیاوۆەحشی ۆنیم خرۆشیۆ، جە قاف تاکو قاف (چیسەرو دنیێوە تاکو ئۆسەرو دنیێ) دنیا گرد مەخرۆشیۆ.

عەلی قەلەندەر ماچۆ:

سەر چەوبەمێنان

عالینان عالی، سەر چەوبەمێنان

میهتەران گرد بەیان بێدەیمێ گۆوا

ئەزی حوسێنان پووری شەهنشا

سەرچەوبەمێنان: ئاگام جە وبەمەن، من هۆشیارەنان، سەردارەکِی گرد بەیان شاهبڈی بڈان، من حوسێنەنا کورِو شاهنشای.

دیسان ماچۆ:

تەن وە بِی سەری

عالینان عالی، تەن وە بِی سەری

جە ئەزەل پەرِی، غەم وەستن بەری

ئەز ئیمام حوسێن، پووری حەیدەری

لاشەی بِی سەرە، من بەرز و بڵندەنا، جە ئەزەلۆ پەی خەمی خولقیانا، من ئیمام حوسێن، کورِو حەیدەرینا.

عەلی قەلەندەر ماچۆ:

شام بی وە مهمان

عالینان عالی، شام بی وە مهمان

چەنی نوهسەدە، باش قەلەندەران

بابا تاهیر بیم، مێردی هەمەدان

من بەرز و بڵندەنا، شا بی بە مبمانم، نۆسەڈ نەفەرێ جە قەلەندەرا، مبمانبم ببێ، من بابا تاهیرەنا، خەڵکو هەمەڈانی.

عەلی قەلەندەر ماچۆ:

ئەو کۆ بەسەوی

عالینان عالی، ئەو کۆ بەسەوی

بەرادەران چەنیم، کەردەن غەدەوی

یووسف بیبانی پووری یەعقووبی

ماناش:

من حەزرەتو یوسفی ببنا، من بڵندەنا، برێکبم یێ بە دژمەنبم.

عەلی قەلەندەر ماچۆ:

مەست و دبوانە

عالینان عالی، مەست و دبوانە

یورت وە یورت یاوان، یانە وە یانە

خۆشحاڵ ئەو گەلە عالی چۆبانە

من شوانو ئی گەلەینا، من بڵندەنا، یانە بە یانە مەگبڵوون، ئی گەلە بەختیارەن.

چن بەیێ تەر جە شبعرەکا عەلی قەلەندەری کە باس جە ڤیروباوەڕو ئایینو یارسانی کەران، باس جە دۆنا دۆنی مەکەران.

عەلی قەلەندەر ماچۆ:

ژەنینا عالی

چاگا یادگار، ژەنینا عالی

تبغم برانان جە هەق مەنالی

وە ستێنێم ئەو سەد دیوانی کالی

چا یاگە بەرزبنە، یادگار ئینا چاگە، ئاڈ بەرزەن، تبخم برەندەن، سەڈ دبوانبم ڤستبێ.

عەلی قەلەندەر ماچۆ:

گەلێ وەرگبڵا، ژە ساحیب زەمان

وەیل وەیل مەگبڵا، چوون گورگی دەمان

پبشەی شەریفی، نەمەندەن پبشان

گەوان گەوان بین، وە خاجەپ وبشان

گەل جە ساحیبو زەمانەی هۆرگبڵانۆ، ڤبڵ ڤبڵ پبسە ژەرگی ئاورای مەگبڵان، ئبمە بەش بەشێ بیبنمێ.

عەلی قەلەندەر ماچق:

زەردەی کەمەندار

عالینان عالی، زەردەی کەمەندار

وە حوکمی خواجام، ساحیب بەڕ و بار

دۆنم نۆ وانەن، بابا یادگار

زەردی کەمەندار: زرپ زەردەی کەمەنداڕە، من بەرز و بە هەیبەتەنا، بە فەرمانو خواجەی خاوەن بەڕڕ و بەحر، گیانم بابا یادگاری مرمانق.

عەلی قەلەندەر ماچق:

یاری هەر دوو سەر

یادگارەنان، یاری هەر دوو سەر

سەندووقم پەڕەن، ژە لەعل و گەوهەر

وەر ژە گشت میردانێ، غەردەنم وە شار

ماناش:

من یادگارەنا، یادگارو هەردووە دنیاکەی، سەندووق (سینە)م پەڕەن جە لەعل و گۆهەر، وەڵێ گردینە یاوانێ شار.

عەلی قەلەندەر ماچق:

یاری وەفادار

یادگارەنان یاری وەفادار

جەگاهێ زەمین، ئاسمان نەگرت پی قەرار

ئەز من ڕابیم ژە کارخانەی یا

ماناش:

من یادگارەنا، وەفاڈارەنا، جە وەختێنە ئاسمان و زەمین دروسێ نەکرێببێ، من دڵ کارخانەو یاریمۆ ڕام گەرتە وەر.

عەلی قەلەندەر ماچق:

ژ دەوڵەتی یار، نەویم پووڵەکدار

سەییدی مسکین، ژە گەردی ئاوار

شاهید وە گیرەن، گۆ واهی دەرگار

تاکە ماوەران، ببوون وە ئیقرار

سوڵتان مەرەمق، وبەمنان ک واهـ

یادگار وبەمەن، وە وبەمەن گۆ واهـ

ماناش:

من دەوڵەتو یارینە نەبیا بە خاوەنو زەڕی، شاهێدێچ پەی ئانەیە، سوڵتانەن، ئاڈییچ ماچۆ: من وبم شاهێدەنا، یادگار وبمەنا و شاهێدێچ هەر وبم.

عەلی قەلەندەر ماچۆ:

ئەو تەشتی تەڵا

سێ دۆنم چی یەن، ئەو تەشتی تەڵا

ئەووەڵ سیاوەحش، دووەمین یەحیا

سێیەمین حوسێن، پووری شەهنشا

وە تەشتی تەڵا، کەردەن نەخچیرم

جودا کەردەن، ڕەئسی مونیرم

ئا تەشتە تەڵا، یەڕی گیانبم لوێنی دڵی ئا تەشتە تەڵایە:

یەکەم: سیاوەش

دووەم: یەحیا

یەڕەم: حوسێن کوڕو شاهەنشای.

عەلی قەلەندەر، فەلسەفەو ئایینو یارسانی بە شبعرە لەیەکی مدۆوە، پەی ئی مەبەسەیە، مەگبڵۆوە پەی سەرچەمەکا ئی ئایینیەیە جە ڕۆژگارە وەڵین و دەرینەکانە، ئینە گەر سوودێ زانستیش بۆن، هەم پبسە شبعری مەلۆنە دڵی دنیاو خولقنای و پبسە لاپەڕێ پرشنگداری جە ئەدەبی کلاسیکی کۆنی کوردینە.

سەیید ئەکابیری خامۆشی (1440ز—1493ز):

سەیید ئەکابیری خامۆشی، کوڕو شبخ عەلی خامۆشی، کوڕو سەیید ئەبولوەفاین، بەپاو بەڵگەی نویسیاڵی یارسانەکا ساڵەو (844ک/ 1440ز) جە دەگاو شبخانی ئامان دنیاوە، ژانای سەرەتاییش هەر چاگە تەمامنان، ئاشناو زانستەکا ئایینی و ئەدەبی بەیەن، زوانی عەرەبیش زانان، شارەزاییش جە نەحوی و سەرفی عەرەبی بەیەن.

دماتەر لوان پەی هۆرامانی و خەریکو ڕابەری ئایینو یارسانی بەیەن، دما ساڵەکا سەدەی پانزەهەمەنە جە ساڵەو (899ک/ 1493ز) کۆچی دماینینش کەردەن.

تا ئیسە بەرهەمە شبعریەکبش جەمڵ نەکرێنڵ، بەڵام دڵی دەفتەر و نامەکا یارسانینە تۆمارڵ کرێنڵ.

جە دوە بەیتێنە مۆچیاری خەڵکی کەرۆن پەی ئانەی بگنا شۆنەو خەڵکە شارەزاکا، مەبەسش پیر و پارەۆڵ یارسانیڵ.

ماچۆ:

ڕەفیقی سفلە و هامڕاڵی گومڕا

هەرگیز مەکەرن، یارانی هەمڕا

مەکەفن وە شوون، کۆرەی ناڕەزا

پەی وبتان پەیدا، پیری شارەزا

ماناش:

هامڕایی خەڵکە سفڵەو ڕاگۆمکەرەکا نمەکەردێ، شۆنەو ڕاگومکەرەکا نمەگندێ، شۆنەوکەسە ناۆیناو (کۆر) ناڕەزاکا نمەگندێ، شۆنەو پیرە دانا و شارەزاکارە گندێ.

جە دوە بەیێ تەرەنە، ۆیروباوەڕو یارسانەکا ۆەراۆەر بە کەردگاری نیشانە مڎۆ، ئینا سەرو ئا باوەڕەیە کە (بییەی...وجود) جە چپوهای ۆرد (زەڕڕە= ئەتوم) پپڎا ببیەن، ئینە هەمیشەیین، لاشەو ئادەمیزادیچ چا ئەتوما پپڎا ببیەن.

دمای مەردەیش، ئا زەڕڕێ (گەردێ) ملانە لاشەوکەسێ تەری، ئەمە ئ زەڕڕا دڵێ خشتەو دیوارو یانانە و هەڕەوگۆشێ (گۆزێ) و سەوزاینینە مەوینمێ، ئاڎییچێ دەردە دڵێ وبشان پەی ئەمە مەگپڵناوە:

کوتە خشتێ بیم، جە بنە دیوارێ

ناگا بە زمان، ئاماوە جارێ

واتش ئەمن بیم، پێ وانەی یارێ

ئیسا خامۆشم، هانە پپوارێ

ماناش:

لتە خشتێم دییە جە بنە دیوارێنە، پرێنە ئاما قسێ، ماچۆ: من دپوانە و شەیڎاو یارێنا، بەڵام ئیسە بپدەنگ و خامۆشەنا چا پەنانە کەوتەنا.

دوە بەیێ تەرشەنە موناجات چەنی خوڎای مەکەرۆن، ماچۆ:

بینای گشت کاران

ئازیز هەر تۆنی، بینای گشت کاران

ئەز سوەیلەنان، مەڕڕی نەداران

دڵدار مەوینی، سوب و ئپواران

ئاڎ وەشەویسی کەردگاری دڵێ هەسارەو سیوەیلی و دارودرەختی و خەزانینە مەوینۆن، ئاڎ تەجەللاو ئیلاهی دڵێ بەرکۆتەکا سروستینە مەوینۆن، وەشەویسیش تەنیا پەی خالقیەن.

چی دوە بەیتەنە، قۆمیێوە ئەفسانەیی کۆشتەو فیلی چەرمەی بە دەسو ڕوسەمی زاڵی مەگپڵنۆڤە و ماچۆ:

شیی نە ئەو مەیدان، شیی نە ئەو مەیدان

ڕۆستەم بری فیل، شیی نە ئەو مەیدان

ڕوستەم ڕوستەما، ڕۆستەم موانان

یاران ڕۆستەم شان نەجم نەمانان

سەیید ئەکابیری خاموشی زیاتەر خەریکو پەند و مۆچیاریا بیەن.

بابا جەلیلی دەودانی (1478ز—1560ز):

بابا جەلیل کوڕو جۆزی دەودانین، بەپاو یاداشتەکا کاکە ڕەزای سالّەو (883ک/ 1478ز) دەگاو دەودانی ئامان دنیاوە. پەی سالّەو ئامای دنیایش ئی دہرە شبعرێ واچیێنە:

وە سەنەی هەشت سەڈ هەشتا و سێی شەعبان

جەلیل جە دەودان، ئاماوە جیهان.

بابا جەلیل مەلّبەندو وبشەنە پەروەردە بییەن، فەترەو گەنجیشەنە گەشتێ فرښش کەردبێ، خەریکو ڕاوەبەری ئایینو یارسانی بییەن، دماجار گەلّانۆ مەلّبەندو وبش و چەنی یاراش خەریکو ڕاوەبەری ئایینو یارسانی بییەن.

جە کتببو (دەورەو بابا جەلیلی) نە ئامان کە پیێوە ژیرو سوفیێ گۆرە بییەن، کەسە دیارەکێ ئا سەردەمەیە فرە حەزشان بە دیڈاریش کەردەن، هەرچن ئاڈ حەزش جە گۆشەگیری و تەنیایی کەردەن.

بەلّام چەنی یاران و دۆساش گەرمو گوڕ بییەن و وەختش چەنی بەردبێ سەر، تەمەنش دربڕ بییەن، سالّەو (968ک/ 1560ز) کۆچی دمایینش کەردەن.

دڵ سەرچەمەکا ئایینو یارسانینە ئامان کە بابا جەلیل دماو شاوەیس قولی (قرمزی) ئامان، بەلّام ۆەڵێ (ئاتەش بەگ و شا ئەیاز) ی ئامان دنیاوە، بەعزێ جە یارەکاش پبسە:

(میر عەتار، میر هەیاس، میر جۆزی، دەدە بەگنەر، میرزا قولی، سەمەن، سایی) کە جە دەورەو بابا جەلیلی و دمای ئاڈییچی ڕاوەبەری ۆیروباوەڕو ئایینو یارسانیشان کەردەن.

شبعرێ و ئەدەبیاتو بابا جەلیل و یارانیش دڵی نامەکانو (دەورەو بابا جەلیلی) ینە تۆمارێ کرێێبێ، بەشێ فرەو سروودەکاش دوە بەیتیبێ، چی دوە بەیتەنە (بابا جەلیل) بە تامامی ئانەیە مەوزۆ ڕوە کە گەیانو کەردگاری ئامانەنە دڵی لاشەو ئاڈیی و وبش کەردگارەن.

ئەجر ما عەزیم

ئەز وزو گەنان، ئەجرما عەزیم

خوڤی غولامان، هیچ نیان پەریم

پەنەم مەواچان، جەلیلی ڕەحیم

ماناش:

ئەجرو پاداشتو ئبمە گۆرەن

من جە گۆرەکانا، ئەجرو پاداشتو ئبمە گەورەن

تەرسیم جە هەرزەکارا (یاران) نبیەن

بە ئبمە ماچان: جەلیلی ڕەحیم.

کەچی دوە بەیێ تەرەنە موناجات چەنی کەردگاری کەرۆن، کە پبسەنە موناجات چەنی وبش کەرۆن:

ڕیازەت کبشم، ڕیازەت کبشم

ئەزیزم پەی تۆ، ڕیازەت کبشم

بزێ کەر وە حاڵ، دەرووێ ڕبشم

گوڵم وە دەستان، پەی چبشەن ببشم

یارسانەکې پېسه بابا جەلیلی دەودانیشان فرېنې جه پله و مەنزڵەشان، دڵې ئایینەکەیشانە کەسې پېسه مورشید و ڕابەر و گردو چینەکا تەری فرېنې، دیسان ئا یارانو یارسانا کە شېعرېشا هەنې، فرە و کەمی ئا شېعرا بەپاو مەنزڵەو ئایینەکەیشان فارېۆن، کە بە زوانی گۆرانی (هۆرامی)، بېگومان دیالێکتی هۆرامی پېسه زوانێ ستانداردی جه زەمەنە وەڵینەکانە، زوانو بەشێ فرەو خەڵکو سەرزەمینو کوردەواری بېیەن.